

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Психолого-педагогічний факультет
Кафедра практичної психології**

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри

_____ Чаркіна О.А.

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024р.

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗПП-20

ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 053 Психологія

Маркітан Мирослави Миколаївни

Керівник канд.пед.наук, доцент
кафедри практичної психології
Гапоненко Л.О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Маркітан Мирослава Миколаївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ.....	7
1.1 Генеза творчої уяви за методологічними орієнтаціями.....	7
1.2 Психологічні закономірності розвитку творчої уяви старших дошкільнят.....	12
1.3 Переживання страху в умовах війни як психологічний бар'єр розвитку творчої уяви старших дошкільнят.....	16
Висновки до першого розділу	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ	23
2.1 Організація та процедура проведення емпіричного дослідження.....	23
2.2 Інтерпретація отриманих діагностичних матеріалів.....	30
2.3 Перспективи розвитку творчої уяви старших дошкільнят в казко-терапії та методичні рекомендації для вихователі ЗДО.....	40
Висновки до другого розділу	41
ВИСНОВКИ.....	43
Список використаної літератури	44
ДОДАТКИ	48
Додаток А	48
Додаток Б	60
Додаток В	61

ВСТУП

Постановка проблеми. Розвиток творчої уяви безпосередньо пов'язаний із усіма психічними процесами та найбільше значення має *уявлення* як процес перетворення реальної дійсності по створенню нових відкриттів, винаходів, художніх творів, літературних текстів, технічних конструкцій, розпізнання закономірностей природи тощо. Ефективність творчої уяви залежить від чутливого сприймання світу, здатності схоплювати цілісний образ з усіма найдрібнішими елементами. Рухливість, оригінальність, різносторонність, детальність – результати співпереживання Світу, базові основи яких закладаються в ранньому дитинстві та залишаються в глибинних пластах несвідомого на все життя.

Визначена психотерапевтична функція творчості, механізм якої полягає у знятті внутрішнього напруження, тобто конфлікту, між усвідомленою реальністю та несвідомими мотивами. Ось чому звернення до вивчення творчої уяви старших дошкільнят в умовах війни як з наукової, так і практичної значимості є актуальною проблемою.

Теоретичні моделі творчої уяви визначаються в різних психологічних підходах, починаючи із містичних концепцій, про те, що існує містична зверхсила втручання в душу людини. Наукове обґрунтування психології творчості висвітлено в: *психоаналітичній концепції* (З. Фройд [25], [26], [27], М. Кляйн [14], К. Хорні [30] та ін.); *когнітивній концепції* (У. Найссер [19]); *соціально-психологічній концепції* (В.О. Моляко [18]); *інтегративній концепції* (Ж. Піаже [21]). Неоцінимий вклад в розвиток психології творчості вніс Дж. Гілфорд, який розробив тести за шкалою творчості.

Слід відзначити, що в значно більшій кількості наукових публікацій з дитячої творчості представлені в педагогічних дослідженнях.

Спираючись на наукові та емпіричні дані про важливість творчої уяви дитини як показнику готовності до школи та враховуючи ускладнені соціальні умови їх життя (більше 5 мільйонів дітей є вимушено переміщені та більше 4

мільйонів виїхали за кордон [34], [35]), ми звернулись до цільового вивчення цієї проблеми. Тема нашої освітньо-кваліфікаційної роботи «**Психологічні умови розвитку творчої уяви старших дошкільнят**».

Мета дослідження полягає у визначенні теоретико-методологічного обґрунтування емпіричного дослідження з виявлення психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільнят.

Об'єкт дослідження – творча уява старших дошкільнят.

Предмет дослідження – діагностичний інструментарій виміру психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільнят.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати генезу операціоналізації творчої уяви дітей дошкільного віку за методологічними концепціями;
- 2) визначити критерії психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників;
- 3) розробити програму констатувального дослідження з виявлення рівнів психологічного розвитку творчої уяви старших дошкільнят;
- 4) за результатами емпіричного дослідження здійснити інтерпретацію отриманого матеріалу;
- 5) узагальнити емпіричне дослідження в науковій публікації та методичній рекомендації по забезпеченню психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільнят.

Методи дослідження:

- *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення теоретичних підвалин феномену творчої уяви старших дошкільнят, особливості психологічних умов розвитку творчої уяви дітей 5-6-ти років, соціальні чинники негативних впливів на розвиток творчої уяви;

- *емпіричні* – використані методики: «Де чие місце» (С. Л. Коробко), «Намалюй що небудь» (Крамченкова В.О.), «Домалюй фігури» (О.М. Дьяченко), «Знайди і викресли» (Р.С. Немов), «Скульптура» (Р.С. Немов);

- *методи математичної статистики* – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена для визначення кореляційних зв'язків між двома вибірками. Всі розрахунки проводилися за допомогою комп'ютерного забезпечення Microsoft Office Excel 2007.

База дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалось на базі ЗДН №148 (м. Кривий Ріг). Цей заклад є компенсуючого типу (спеціальний) Криворізької міської ради Дніпропетровської області – заклад, у складі якого функціонують групи для дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату та суміжні порушення (мовлення, інтелекту). У пілотажному дослідженні прийняли участь 40 дітей віком 5-6 років (дівчаток – 18; хлопчиків 22), у констатувальному дослідженні прийняли 18 дітей (7 дівчаток і 11 хлопчиків).

Практичне значення одержаних результатів. Визначені: інтегральні складові творчої уяви дітей 5-6 років; відстежений процес операціоналізації творчої уяви за графічними, інтелектуальними, просторово-конструктивними здібностями дитини, а також визначений негативний вплив страху на продуктивність творчої уяви старших дошкільнят.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження представлені в статті «Розвиток творчої уяви старших дошкільнят в умовах воєнного стану» [16].

Структура і обсяг роботи: Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури, який налічує 37 джерел; ілюстрована 5 діаграмами та 10 таблицями; вміщує 13 додатків

Розділ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ

1.1. Генеза творчої уяви за методологічними орієнтаціями

Будь-яке теоретичне дослідження потребує уточнення понятійного інструментарію, головна мета якого полягає у визначенні теоретико-методологічного обґрунтування емпіричного дослідження. Тож, на початку психологічного аналізу психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільнят, перейдемо до уточнення поняття «творча уява», яке є не сукупністю окремих складових його термінів, а позначенням більш вищого рівня сутності структурування внутрішнього світу особистості.

У «Сучасному тлумачному словнику» В.Б. Шапара поняття «уява» – «створення образів та ситуацій, що ніколи в цілому не сприймалися людиною в дійсності» [31, с. 561]. Поняття «уява» найчастіше подається із спорідненим поняттям «фантазія» (з грец. *φαντασια* – уява), що позначає «створення людиною нових образів в рамках майбутнього часу, з використанням колись сприйнятого минулого» [24]. У психологічному словнику уява тлумачиться як «пізнавальний психічний процес, в результаті якого у людини виникають образи, ідеї, викликані не прямим впливом зовнішніх стимулів, а на основі попереднього досвіду, тими процесами, що відбуваються в ньому самому, наприклад, в його мотивації, мисленні, пам'яті тощо» [22, с. 318].

Слід зазначити, що в психологічному змісті механізми феномену «фантазія» і «творча уява» різняться. Уява передбачає мотивовану особистісно спрямовану розумову активність по створенню нового образу чи інсайту нового знання або ідеї, які базуються на попередньому особистісному досвіді суб'єкта. Щодо фантазії, то цей вид також активної розумової діяльності по створенню нових образів, знань, ідей, але мають казковий, нереальний об'єкт.

Визначають *активну* і *пасивну* уяву. «Активна уява – це уява, в якій образи породжуються за участю волею; людина свідомо ставить собі за мету придумати чи уявити щось у вигляді образу, а потім послідовно контролює сам

процес. <... > вирішує певне завдання» (там же). До пасивної уяви відносять такі ознаки як спонтанне породження образів без вольового зусилля. «Вони і з'являються, і змінюються несподівано, і цей процес людина не в змозі контролювати. Прикладами є образи сновидінь і галюцинацій [22, с. 318].

З методологічної точки зору творча уява представлена декількома підходами.

Психоаналітичний підхід. З позиції психоаналізу З. Фрейда мотиваційне питання визначається фізіологічними потребами, які провокують психологічне напруження. Психіка змушена шукати можливі шляхи задоволення актуальних потреб для зняття напруження. На цьому етапі виникає феномен «творча уява», яка організує структурні компоненти соціально-індивідуальних цінностей Супер-Его на подібність килим-літак, чоботи-скороходи, чаклунська обручка просторо-часового переміщення.

З. Фрейд розглядав творчу уяву в контексті енергетичної системи інстинкту життя (лібідо) і смерті (тонатос), які діють між собою в суперечливих антагоністичному протистоянні для досягнення рівноваги та розвитку психіки в цілому. Функція творчої уяви є однакою розвитку складових психіки – це Супер-Его і Его. У відомій роботі «Леонардо да Вінчі. Спогади дитинства» він описує як дитячі фантазії Леонардо, що базувались на «реальному змісті спогадах представляє елемент шуліка; зв'язок, в яку поставив сам Леонардо своє прізвище, ярко висвітлило значення цього змісту для подальшого життя» [28, с. 300].

Продукти як творчого уявлення, так і фантазії є, за З. Фрейдом, вираженням афекту. Він запропонував метод «розкодування змісту творчих уявлень» як мотиваційних потягів, запропонувавши терміни:

1) **катексис** (Besetzung – захоплення), спрямованість лібідозної енергії на об'єкт і фіксацію на ньому;

2) **антикатексис** – це перешкода, що стоїть на заваді задоволення інстинкту, фіксацією на зовнішніх чи внутрішніх бар'єрах [25], [26].

А. Адлер в науковій праці «Індивідуальна психологія» визначає потяг дитини до творчих уявлень показником «відчуттям власної цілісності особистості, більшою або меншою силою якої спонукає до вирішення індивідуального розуміння життєвих задач. У цій системі відношень немає величин, які можна було б вирахувати математичним шляхом. У наступному житті індивіда не існують ніякі значення ні особливості його тілесної чи духовної організації, ні спадкові здібності, якщо вони не включають у формулючі в перші 3-5 років життєвий стиль індивіда» [1, с. 135]. А. Адлер висловлював ідеї про «динамічне прагнення людини до переваги», пояснюючи, що причини поведінки особистості знаходяться всередині неї самої – це у впертому, активному, послідовному руху в майбутнє та прагненню до переваги й досконалості. Однак, якщо руйнується цей механізм, то й руйнується адаптивна соціалізація дитини. Руйнація відбувається коли «відсутній відповідний нагляд за дитиною або з причин надмірної турботливої опіки» (там же).

Посилаючись на домінуючу силу несвідомого в організації свідомого життя людини, К.-Г. Юнг визначив три методи дослідження несвідомого: «асоціативний метод; метод аналізу сновидіння; метод активного уявлення» [32, с.2]. Пояснюючи техніку активного уявлення, він пише: «Фантазія в більшій мірі є вашою власною видумкою, вона ковзає по поверхні індивідуальних смислів і усвідомлених очікувань. Проте активне уявлення, як виходить із самого терміну, позначає, що образи живуть власним життям і символічні події відбуваються згідно їх власної логіки – якщо, звичай, не вмішається наш свідомий розум» [32, с. 178].

Когнітивістська орієнтація, який отримав назву «новий погляд». У. Найссер, засновник *когнітивної психології*, пояснює створення нових образів через екстенсивні схеми, функція яких «визначати, або мотивувати» активність, що містить в них схеми. <...> активність, яка направляється двома схемами, може призвести в конфлікт один одного або навіть надасть зовсім їх несумісність. Те, що відбувається в таких випадках, називається вибірковою

увагою по створенню нового образу» [19, с. 124-125]. Далі У. Найссер відмічає, що «для немовля характерно багато різних видів поведінки по збору інформації», яке вони реалізують не завдяки вродженим здібностям, а по тим, яке пропонує їм суспільство. Тож, творча уява (художня, технічна, наукова та ін.) походить від перецептивного розвитку ще з дитинства. Він наголошував, що цей механізм діє не автоматично, «не під впливом вроджених механізмів, а предчутливості збору інформації, пов'язаного із світом, і може розвиватися тільки за шляхом, який пропонує світ» [19, с.128].

Екзистенціально-гуманістична орієнтація. З методологічної точки зору гуманістичної психології, квінтесенція (англ. Quintessence – основа чого небудь, найсуттєвіше, найголовніше) розуміння *особистості є здатність о творчості*. С.Д. Максименко пояснює, що «особистістю є людина, яка володіє творчим потенціалом» [15, с. 31]. Такий підхід характерний для класичних теорій гуманістичної орієнтації. А. Маслоу в обґрунтуванні мотивації особистості визначив ієрархію людських потреб (фізіологічні, безпека, любов і приналежність, повага, самоактуалізація) позначив їх невід'ємність. На завершальній стадії піраміди потреб він визначає сутність самоактуалізації як прояву творчого потенціалу особистості, яка ґрунтується на уявленні та фантазіях. «Людина **повинна** бути тим, чим вона **може** бути» [17]. Він визначає два різновиди творчої діяльності – це «креативність таланту» і «креативність самоактуалізації». Креативність самоактуалізації – це закономірний психологічний процес, який проходить кожна дитина, що «виявляється в схильності **що-небудь** робити творчо» [17, с. 223]. Саме в цьому процесі, наголошує А. Маслоу, відбувається «повноцінне функціонування особистості», тобто набуття психологічного здоров'я» (там же).

Дитина долає складності соціалізації в якому за висловом А. Маслоу, дитина проявляє «парадокс – старання не старатися» і далі пише: «Творчість дитини, подібна до творчості митця, становить результат діалектичної гри вмотивованого спостереження і спонтанної уяви» [17, с. 65].

К. Роджерс висунув наукову ідею про мінливість приватного світу, яке він запропонував дати термін «емпіричне поле», а починаючи з народження людина пізнає себе через досвід у цьому полі. Емоційне реагування в цьому полі – є показником для терапевта і його клієнта дійсно зрозуміти в якому полі проживає особа. Перебування в цьому полі – це потік творчих уявлень, «експериментальне поле - це не справжня реальність, а скоріше потенційна реальність індивіда» [37] (Rogers, 1951).

Е. Фромм у науковій праці «Мистецтво любити» визначає генезу страху, тривоги, що походить від неможливості реалізувати екзистенційні потреби – це здатність встановлювати стосунки. «Досвід відчуженості посилює тривогу – загалом це і є джерелом усіх хвилювань. Бути відокремленим означає бути «відрізанним» від світу й не мати жодної змоги скористатися зі своїх людських сил. Отож-бо, відчуженість означає безпорадність, нездатність активно впливати на світ – на речі й людей; це означає, що світ може атакувати, а я не зможу захиститися. Таким чином, відокремленість являє собою джерело інтенсивної тривоги» [29, с. 11].

Підводячи підсумки, можемо означити, що творча уява – створення нового образу чи будь-якої іншої речі. За розглянутими теоретичними підходами науковців, виявлено, що творча уява є невідривною складовою психічного та психологічного розвитку особистості, яка розпочинається з раннього дитинства.

Незважаючи на різні концептуальні підходи щодо пояснення розвитку психіки, однозначним є ствердження того, що творча уява є фундаментальною основою оздоровлення психіки. За психоаналітичним підходом З. Фрейда – це зняття напруження завдяки актуалізації в творчому уявленні своїх прагнень, які розпізнаються за символами у снах, яке спостерігається в ранній період життя людини. Саме такий підхід дає йому основу стверджувати, що творчі думки, уяви є оздоровчими як в біологічному, так і в психологічному аспекті.

1.2. Психологічні закономірності розвитку творчої уяви старших дошкільнят

Теоретичний аналіз психологічних особливостей творчої уяви засвідчив факт, що переважно дослідження здійснювались в педагогічному ракурсі. Такий стан обумовив логіку виявлення сутності творчої уяви дітей 5-6 років за показником *ступеню інтеграції як параметри виміру творчої уяви старших дошкільнят*. Вони складають внутрішній світ дитини через «Я-образ», завдяки якому є можливість:

- 1) визначити співвідношення домінуючих потягів за катексисом чи антикатексисом (за теорією З. Фрейда, описаного в 1.1.);
- 2) розглянути когнітивну схему розвитку старших дошкільнят за механізмом асиміляції та акомодатії (за теорією Ж. Піаже);
- 3) визначити операціоналізацію мислення в творчій уяві як готовність до інтеріоризації нових знань, що дає нам показник готовності дитини до навчання в початковій школі (за теорією Ж. Піаже [21]).

Методичним орієнтиром визначення ознак чи домінує катексис чи антикатексис у творчій уяві дитини надає З. Фрейд в описі поведінки Ганса («Фобії п'ятирічного хлопчика» [27]). Ось один із уривків фантазії Ганса з ознакою антикатексис в розмові з батьком після того, як вночі хлопчик прийшов до спальні батьків і заліз до них на ліжко.

Він: «Вночі в кімнаті був один великий і другий пом'ятий жираф, і великий підняв крик, тому, що я відняв у нього пожмаканого. Потім він перестав кричати, а потім я сів на пом'ятого жирафа».

Я (мається на увазі батько Ганса), з подивом: Що? Пом'ятий жираф? Як це було?

Він (мається на увазі Ганс): «Так» Швидко приносить папір, швидко жмакає її і говорить мені: «Ось так він був пожмаканий».

Я: «І ти сів на пожмаканого жирафа? Як? Він це мені знову показує і сідає на підлогу».

Я: «Навіщо ти прийшов у кімнату?»

Він: «Цього я сам не знаю».

Я: «Ти боявся?»

Він: «Ні, начебто ні».

Я: «Тобі снилися жирафи?»

Він: «Ні не снились, я собі думав, все це я собі думав»... [27, с. 294].

Як відомо із тексту З. Фрейда, зображення жирафа і слона висять над його ліжком, а Ганс все частіше приходиться до спальні, щоб мати його «хоч на декілька хвилин взяла до себе в ліжку» [27, с. 295].

У бесіді з дитиною, яка має довіру до дорослого, вона висловлює свої фантазії, зміст яких носить або катексис або антикатексис.

Якщо використати теорію дитячого мислення за Ж. Піаже як адаптаційний процес до оточуючого середовища, то ознаки психологічного аналізу за існуючими методиками з виміру творчої уяви будуть більш конкретними й обґрунтованими. Піаже запропонував два механізми мисленнєвих схем – це асиміляція та акомодация.

У випадку, коли дитина використовує *асиміляцію* при відображенні та уявленні будь-що, вона використовує «жорсткі схеми», які при зміні ситуації, дитина не здатна змінити зовнішність попередньо створеного образу. Більш того, її психічна енергія спрямована на «втискування» невідповідної ситуації в старі рамки» [21]. На цьому етапі творчість, як зазначає Ж. Піаже, не відбувається.

За умов акомодация дитина використовує творчу уяву і швидко розпізнає реальну ситуацію та гнучко використовує можливі варіанти когнітивних схем, які адекватно підходять до змінної ситуації (рис. 2.1.)

Адекватне, реальне сприймання нюансів ситуації	Уточнення нюансів невідповідності за схемою акомодация	Пошук можливих варіантів нової схеми	Перевірка нової схеми з новими елементами старої (схема акомодация)	Почергова зміна старої і нової схеми та остаточний вибір нової схеми (акомодация)
--	--	--------------------------------------	---	---

Рис. 2.1. Схема творчої уяви за схемами від асиміляції до акомодация Ж. Піаже

Піаже відмічає, що цей процес проходить послідовність, тобто акомодация не може за природою розвитку психіки передувати асиміляції.

Розумову діяльність дітей Ж. Піаже розглядав у такій послідовності: *психічний розвиток – це ніщо інше, як етапи розвитку інтелекту*. Він довів, що цей розвиток має свої етапи відносно показника найбільш реального сприймання оточуючого середовища:

- рівень розуміння того, що сприймаються сенсорними органами дитини;
- чим вищий рівень інтелекту, тим вищий рівень розвинутої мови, яка впливає на пам'ять і увагу;
- вищий рівень розумової діяльності обумовлений рівнем творчої уяви.

Ж. Піаже зазначає, інтелект визначається показниками когнітивних схем, або це схема асиміляції (більш примітивна), або акомодация. Дві ці схеми дають показник активності або пасивності. Показник активності пізнавальної діяльності дитини є ознакою успішного психічного розвитку *інтеріоризації*. Інтеріоризація (лат. *interior* – внутрішній) – позначає здатність формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості, засвоєння яких відбувається в безпосередньому контакті суб'єкта із зовнішніми об'єктами, діями та досвідом соціальної взаємодії і стилю спілкування (Л. Соловйова, Т. Піроженко, І. Карабаєва, О. Хартман [23]).

Взагалі поняття «інтеріоризації» визначається переходом міжіндивідуальних зовнішньо побудованих відносин у внутрішній план за відповідним емоційним модулем (приємне або неприємне), що дуже схоже на ідею катексис та антикатексис (П'єр Жане, Жан Піаже, Анрі Валлон, Л. Виготський). Більш того, ще в роботах Ж. Піаже доведено, що інтеріоризація безпосередньо пов'язана із визначенням естетичної, культурологічної цінності.

Таким чином, можна зробити висновки, що творча уява безпосередньо пов'язана з логічними операціями, в яких дитина оперує спочатку образним

мисленням, а потім переходить на більш вищий рівень – це логічне мислення, завдяки якому вона навчається використовувати наукові (абстрактні) терміни. Цікавим прикладом в цьому плані є дослідження образного і логічного мислення через уявлення із мишкою, якій треба «дійти до стола на відстані в 4-рі червоних кола, а потім по 3-х білих колах до стільця». Експериментатор питав: «Яких колів більше?», всі діти відповідали правильно. Але коли питали, чого більше колів чи червоних колів, вони відповідали – червоних, бо не могли оперувати, що і білі теж є колами.

Відзначимо, що в питанні про творчу уяву слід вказати на індивідуально-особистісні властивості дитини. Відомо, що Моцарт не тільки грав у чотири роки, але й міг відтворити месу, яку один раз прослухав у соборі. «Творча обдарованість – це інтегративна структура, яка виявляється на всіх рівнях індивідуального розвитку і охоплює такі основні компоненти: домінуючу роль пізнавальної мотивації, дослідницьку творчу активність, можливість ухвалення оригінальних рішень, можливість передбачення, здібність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високе естетичне, моральне, інтелектуальне оцінення [2].

У психологічній літературі визначають прояви творчої уяви дітей 5-6 років як показник загальної креативності, які згідно теорії К. Роджерса визначаються такими показниками:

1) екзистенційні потяги (лат. *existentcial needs*) – це могутня сила досягати потреби існувати в світі через його пізнання, яке характеризується спостережливістю, відкритістю, довірою, які є базовими основами гнучкості розумової діяльності (Е. Фромм);

2) внутрішній локус оцінювання;

3) здатність до незвичайних поєднань.

Але найголовнішим К. Роджерс відмічає, що такі властивості прояву вже в дитячому віці можливі за умов:

- 1) психологічної захищеності, відчуття безпеки, ціннісного ставлення до особистості та створення взаєморозуміння й любові-обміну, а не любові залежності;
- 2) стійке відчуття свободи самовираження (комунікативна, естетична, пізнавальна);

Таким чином, проведене дослідження дозволяє визначити критерії виміру творчої уяви старших дошкільнят, які ми вбачаємо в наступному:

- 1) співвідношення домінуючих потягів за катексисом чи антикатексисом (З. Фройд);
- 2) домінування асиміляції та акомодациї (за теорією Ж. Піаже);
- 3) здатність до інтеріоризації нових знань, що дає нам показник готовності дитини до навчання в початковій школі (за теорією Ж. Піаже).

1.3. Переживання страху в умовах війни як психологічний бар'єр розвитку творчої уяви старших дошкільнят

Творча уява як прояв здорової, екзистенційної психіки не сумісна із невротичними станами, які проявляються в емоціях відчуття вини, втрати, страху, тривожності, агресії (З. Фройд [25], [26], М. Кляйн [14]). М. Кляйн пояснювала початок розвитку творчої уяви тільки за умов «здатності дитини встановлювати відносини за допомогою об'єктів, які приносять задоволення його лібідо і спочатку бувають пов'язані виключно з його ж власним Его. Перший час ставлення до такого об'єкта, незалежно від того, чи це людина чи неживий предмет, носить суто нарцисичний характер. Однак саме таким способом дитині вдається встановити відносини з реальністю» [14, с.1].

Враховуючи те, що наше дослідження здійснювалось із дітьми, життєдіяльність яких вже третій рік перебуває в умовах війни, вважаємо доцільним здійснити теоретичний аналіз сучасних дослідження щодо показників психічного стану дітей.

У дослідженні Л.О.Гапоненко, О.А. Чаркіної фіксується показник, що «У люблячих і резильєнтних матерів діти життєрадісні, психічно стійкі, ініціативні, допитливі, мають виражені пізнавальні інтереси. У емоційно-нестійких матерів діти мають амбівалентно тривожний тип прив'язаності, а у емоційно-холодних – діти відчужені (відсторонені)» [8, с.328].

Проведене опитування соціологічною групою «Рейтинг» серед матерів дітей від 3 до 17 років показав, що їхні діти переживають страх під час не тільки вибухів, але і сирен повітряної тривоги. Матері відмічають у дітей дратівливість і та апатію (41%), байдужість до навчання і до минулих захоплень (39%). О. Барсукова пише, що ці прояви більш поширені у дітей середнього та старшого шкільного віку. «Відносно поширеною проблемою є спалахи гніву, агресії серед дітей (38%). Також мами повідомляли про страх і безпричинний плач (35%)» [2].

В.С.Бліхар, проаналізувавши сучасні дослідження феномену дитячих страхів під час війни за роботами А.В. Скаковського (2022); О.М. Склярєнко (2004); Н. Katolyk, Z. Fornella, J. Vinnebezel J. (2015) та інших, запропонував психологічні, біологічні та соціальні чинники, які обумовлюють переживання фобій: «1) біологічні чинники; 2) вікові чинники; 3) стиль виховання; 4) травматичні події; 5) наявність страхів та тривожності у батьків; 6) події війни; 7) середовище одноліток; 8) медіа простір» [3,с. 1278-1279].

Поняття «страх» в тлумачних психологічних словниках визначається особливим переживанням негативних емоцій в ситуаціях загрози життю чи соціального існування, яке може виникати як реакція на джерело дійсної загрози, так і в уявленій небезпеки. В.Б. Шапар відмічає: «Афективний психічний стан очікування небезпеки, при якому реальна небезпека виходить від зовнішнього об'єкта, а невротична – від вимоги потягу. На відміну від болю й інших видів страждання, які викликаються реальною дією небезпечних факторів, виникає при їхньому передбаченні. Залежно від характеру загрози, інтенсивність і специфіка переживання страху варіюються у досить широкому

діапазоні відтінків: побоювання, боязнь, переляк, жах. Якщо джерело небезпеки невизначене або неусвідомлене, то виникаючий стан називають тривогою» [31, с. 509].

Психологічну характеристику генези страху досліджували видатні психологи З. Фройд та його послідовники – А. Фройд, А. Адлера, К. Юнг, К. Хорні, М. Кляйн, Р. Лазарус, Дж. Боулі, К. Ізард, в основу теоретичної моделі поклали ідеї *психоаналітичного напрямку*.

З. Фройд надає класифікацію страху:

- *переляк* – несподіване зіткнення із об'єктом загрози;
- *страх* – внутрішні фантазії уявлених об'єктів загрози;
- *фобія* – сприйнятий об'єкт став **зміщений** і цей зміщений об'єкт «лякає» дитину, як і було, наприклад, з кіньми, яких боявся Маленький Ганс [27].

Досить принципово З. Фройд дав нам уявлення про супроводжуючі негативні емоції під час переживання фобії (від гр. phobos – страх) – «нав'язливі стани при психічних захворюваннях: хворобливі нав'язливі неадекватні переживання страхів конкретного змісту, які охоплюють суб'єкта у певній – фобічній – обстановці й супроводжуються вегетативними дисфункціями – серцебиттям, рясним потом тощо» [31, с. 571].

Великий внесок в аналіз природи страху надає М. Кляйн, запропонувавши інтерсуб'єктний підхід в аналізі невротичних станів дітей, які гралися із іграшками, із нею та виявляли прояви тонатосної енергії у відповідній ігровій ситуації. «Невеликого розміру іграшки, використані мною, є лише одним із багатьох засобів самовираження, які я пропоную дитині. Серед інших можна виділити: папір, олівці, пензлики, мотузки, кульки, кубики, і особливо воду. Все це надходить у розпорядження дитини, яка робить з ними те, що захоче сама, і потрібно тільки для того, щоб відкрити доступ до її уяви та звільнити її. Деякі діти довго не торкаються іграшок, а під час загострення тижнями можуть займатися вирізанням. У випадку, коли дитина страждає на повне блокування процесу гри, іграшки, схоже,

залишаються єдиним засобом дослідити якнайкраще природу походження цієї блокади» [14].

Ідеї про психологічні умови психологічного розвитку творчої уяви надає М. Кляйн: «ми дійшли до висновку, що «діти не здатні і не бажають асоціювати на той же манер, що і дорослі. Хотілося б тільки додати, що на мій погляд, вони, перш за все, не можуть цього не тому, що не вміють переводити свої думки в словесну форму, зовсім не в тому полягає недолік (він присутній значною мірою тільки у найменших дітей), але оскільки їм протистоїть тривога, породжує опір словесним асоціаціям» [14].

У гуманістичній психології проблема страху розкривається як за біологічними, соціальними і психологічними факторами. Біологічний страх смерті визначений А. Маслоу. Він пише: «Страх смерті, що огортає людину, як хмара, служить для нас джерелом постійних страждань» [17]. Страх визначається в обмеженні позитивних емоцій дитини, непросту ситуацію завдають діти із страхами в спілкуванні. Такі діти стають хворобливими, невротичними. Ще у свій час А. Маслоу відмічав, що у людини з неврозами виявляються згаяними. У своїй відомій праці «Мотивація і особистість», він визначає, що людина набуває рівня самоактуалізації, за умов, якщо і партнери є «тільки здорові люди, люди, що наблизилися до самоактуалізації. Якщо ж ми пригадаємо, що таких людей відносно небагато, то, мабуть, варто зробити висновок про розбірливість людини яка самоактуалізується полягає у виборі таких людей» [17].

А. Маслоу надає особливості супроводжуваних емоцій такими ознаками як сором'язливість. З цього приводу він приводить приклад, що хибна сором'язливість полягає в ототожненні цікавості і допитливості «із прагненням кинути виклик іншим людям, ніби розумна людина, яка шукає істину, повинна займати жорстку і сміливу позицію, яку вона не в змозі захищати, і це може викликати на неї гнів інших, старших і сильніших. людей. Також і діти можуть ототожнювати цікавість із спробою незаконного вторгнення у володіння їхніх «богів», всемогутніх дорослих [17].

У главі «Втеча від знання як втеча від відповідальності» він констатує тісний зв'язок між «знанням і дією», проте за відсутністю такого зв'язку виникає страх пізнання: «це глибинний страх перед дією, перед наслідками, що випливають із знання, страх перед загрозою відповідальності. Найчастіше краще чогось не знати, бо якщо ти будеш це «щось» знати, то тобі доведеться діяти і ризикувати головою» [17].

Щодо сучасних психологічних досліджень відносно українських дітей і те, як вони переживають війну, більшість публікацій відмічають, що «**Діти 4-6 років:** часто відчують безпорадність та безсилля, страх розлуки, у своїх іграх можуть відбивати аспекти ситуації, відмовлятися визнавати ситуацію та заглиблюватися в себе й не бажати спілкуватися з однолітками та дорослими. Вони потребують насамперед безпеки, тому батькам слід заспокоїти дитину, що і вона, і самі батьки в безпеці» [35]. Важливість батьківської поведінки визначається одним із головних психологічних умов, які сприяють нормалізувати переживання дитини до рівня адаптації.

Цей факт підтверджений і дослідженнями, який здійснив В.С. Бліхар. Він виявив «кореляційний зв'язок між рівнем страху і батьківською тривожністю ($r=0,581 \alpha \leq 0,0001$) [3, с.1280]

А.Я. Вітвіцька і М.Б. Бринадир також відмічають, що війна найбільше впливає на дітей. Діти під час війни – найвразливіші. Вони не можуть самостійно подбати про себе і їм дуже потрібна підтримка і турбота з боку дорослих. Найскладніші розмови зараз з дітьми –про війну, про смерть, про загибель когось із близьких» [6, 130].

За результатами аналізу літературних джерел встановлено, що проблема страху була і залишається актуальним питанням в нормалізації психічного здоров'я. Слід визначати різновиди страху, які по-суті є захисним механізмом і властиво для кожної людини, але за умов тривалого перебування в такому стані, страх може набути патологічної форми – фобії.

Підводячи узагальнення проведеного теоретичного аналізу відносно переживання страху старшими дошкільнятами в умовах війни є фактично

доведеним, але спеціального дослідження щодо показників впливу страху на розвиток творчої уяви нам не вдалось встановити. Цей факт є підтвердженням наукової і практичної актуальності обраної теми.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснений теоретичний аналіз генези творчої уяви, психологічні закономірності розвитку творчої уяви старших дошкільнят та аналіз негативних впливів війни в Україні на психологічний розвиток дітей. Здійснено уточнення природи, функції і генези творчої уяви як активної розумової діяльності.

Творча уява як феномен розвитку психіки особистості має інтегративний характер і надає характеристику структуруванню її внутрішнього світу; Практично всі прояви творчої уяви в контексті психоаналітичної теорії можуть бути описані в термінах катексису й антикатексису (за З. Фрейдом); Зовнішнє вираження творчої уяви старших дошкільнят розкриває структуру внутрішнього світу дитини, яке представляється образом «Я».

Сутність творчої уяви виражає ознаки суб'єктності дитини у потягу до творчої спроби взаємодіяти із зовнішнім світом, а будова уявленого об'єкту відображає структуру внутрішнього світу. Встановлено, що чим вищий рівень антикатексису, тобто існують бар'єри на шляху задоволення, тим виразніше спостерігається ослаблення потягів до творчої уяви, що є серйозною перешкодою готовності дитини до навчання в школі.

Творча уява є здатністю приймати нові схеми в змінних ситуаціях, завдяки яким дитина отримує можливість знайти новий, більш ефективний спосіб виходу із кризової ситуації. Творча уява має психотерапевтичну функцію, чим і пояснюється використання в психологічній практиці юнгіанського методу («активне уявлення» в казках-терапії, арт-терапії).

Продукти розумової діяльності (мовлення, малюнки, гра, розповіді тощо) відображають показник або складності й проблемності взаємозв'язку дитини із соціальним середовищем, тобто розвитку регресивного прояву «Его» з

втратою інтересу до творчості, або, навпаки, сильне «Я-образ» виражається показником благополуччя, безпеки та тенденцією до творчості.

Враховуючи методологічні орієнтації видатних психологів, ми змогли встановити психологічну закономірність розвитку творчої уяви дитини, яка проходить декілька стадій від асиміляції до акомодатії (за Ж. Піаже). Акомодатія, як показник здатності дитини змінювати готові схеми за відповідністю зміни ситуації (задачі, певних умов тощо) свідчить про високий рівень здатності до творчої уяви.

За результатами дослідження встановлено, що творча уява є активним розумовим процесом і позитивно впливає на всі пізнавальні психічні процеси та особливо сприяє розвитку мислення. Це пояснює той факт, що творча уява є важливою складовою в показнику готовності дитини до навчання в школі.

Узагальнення отриманих теоретичних матеріалів були покладені в основу розробки критеріїв виміру творчої уяви старших дошкільнят:

- 1) активність потягів до творчої уяви як показник успішного розвитку творчої уяви;
- 2) оригінальність створення нових елементів за старою схемою, тобто наявності акомодатії;
- 3) спрямованість психічної енергії у вираженні нових елементів за показником катексис чи антикатексис.

Досвід, набутий в дослідженні показників розвитку творчої уяви дошкільнят в умовах дитячого садка та перебування дитини в колі родини, дозволяє використовувати діагностичні методики для аналізу особистісного потенціалу сучасної дитини в умовах воєнних дій.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ

2. 1. Організація та процедура проведення емпіричного дослідження

Важливою складовою в діяльності практичного психолога закладів дошкільної освіти (ЗДО) є вчасне проведення діагностичного виміру для пошуку й можливості врахування відхилень від норми психологічного здоров'я та вчасного надання психологічної корекції. Тож, діагностика рівнів розвиненої творчої уваги має багатопланову функціональну значимість, бо новоутворення творчого сприймання дитиною своєї діяльності є запорукою її успішної соціалізації у всіх аспектах культурного життя, стає базовим потенціалом в успішному навчанні в школі, самореалізації в художній, науковій, технічній творчості.

Організація діагностичного дослідження творчої уяви старших дошкільнят, які відвідують ЗДО.

У підготовці до проведення діагностування дітей, ми керувалися Законом України «Про освіту» [10], «Про дошкільну освіту» [11], а також дотримувались нормативів діяльності психолога за «Етичним кодексом психолога» [9]. Нормативні документи сприяли врахування інтересів як дітей, їх батьків, вихователів, психолога дитячого садка, чим ми і забезпечили відповідні комфортні умови проведення діагностування.

Посилаючись на документ «Етика психолога», в якому зазначені аспекти морального ставлення до усіх учасників емпіричного дослідження, ми уникнули спокуси влади, усвідомлювали, що несемо особистісну відповідальність за здійснені види роботи. Рефлексували власний стан і поведінку як таку, що не допускали піддаватися псевдосамовираження, спокуси «я знаю щось більше», в мене «модна професія», не здійснювали надмірні емпіричні дослідження, цінували як власне здоров'я, так і здоров'я обстежуваних. Недопустимим в нашій роботі були будь-які прояви спекуляції отриманих результатів. Намагались проявляти компетентнісний підхід до спланованої

роботи з врахуванням особистісного життя дитини. У вимірі показників розвитку творчої уяви, враховували стан здоров'я дитини та її інтереси [9].

Емпіричне дослідження здійснювалось на базі ЗДН №148 (м. Кривий Ріг). Цей заклад є компенсуючого типу (спеціальний) Криворізької міської ради Дніпропетровської області – заклад, у складі якого функціонують групи для дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату та суміжні порушення (мовлення, інтелекту). Штатним розписом передбачено 35 одиниць працівників: 17 педагогів, 4 медичних працівника, 14 осіб обслуговуючого персоналу.

Процедура виміру рівня творчої уяви дітей здійснювалась в два етапи. Логіка такої організації визначилась різницею соціокультурного досвіду дітей. Зробимо пояснення. Для проведення емпіричного дослідження були обрані діти 40 дітей віком 5-6 років (дівчаток – 18; хлопчиків 22). Із них внутрішньо переміщених осіб – це 29 дітей із Херсонської, Запорізької, Харківської областей. Усі діти проживають із матерями, 6 дітей проживають разом із родичами, в яких є також діти. Діти мали невиражені порушення опорно-рухового апарату таких мовленнєвих порушень: заїкання і дислексія (проблеми з читанням, при наявності розвиненого інтелекту).

Перший етап – це пілотажне дослідження, визначення запиту з розвитку творчої уяви як з боку батьків дітей, так і вихователів. Визначення готовності дитини до виконання діагностичних завдань.

Другий етап – це основний етап виміру рівнів розвитку творчої уяви дошкільнят, які складають експериментальну групу. Ми передбачали набрати в цю групу дітей, в яких виявлені нижчі показники і які в більшій мірі постраждали від війни.

Мета констатувального дослідження спрямоване на виявлення показників вже існуючого рівня творчої уяви на момент проведеного дослідження, яке проводилось 15.01 – 25.02. 2024 р. протягом діагностичної та психолого-корекційної практики.

План констатувального дослідження:

1. Здійснити пілотажне дослідження методом цільового спостереження дітей в ігровій діяльності.
2. Визначити показники потягів до гнучкості, активності, спостережливості, здатності сприймати цілісне з врахуванням складових елементів цієї цілісності.
3. Визначити методики діагностування рівнів сформованої творчої уяви.
4. Відстежити показник страху за спеціально проведеною діагностичною методикою.
5. Здійснити організації з чітким плануванням вимірювання показників психологічного розвитку дитини на момент емпіричного дослідження.
6. Узагальнити результати дослідження за рахуванням статистичного аналізу та психологічної інтерпретації.

Гіпотеза емпіричного дослідження базувалась на низці таких припущень:

- чим вищий рівень психічного здоров'я дитини, тим вищий показник рівня розвитку творчої уяви;
- чим вищий рівень розвитку уяви, тим вищий рівень мовленнєвого запасу дитини, що дає підставу її готовності до навчання в школі;
- чим вищий рівень страху, тим нижчий рівень розвитку творчої уяви, що є серйозною перешкодою в готовності до навчання в школі.

Перш ніж довести вірогідність запропонованої гіпотези, необхідно обґрунтувати обрані методики.

Методичне забезпечення з виміру рівнів творчої уяви старших дошкільнят (таблиця 2.1.).

Показник готовності дитини до діагностування є обов'язковий для того, щоб отримати найбільш вірогідні результати дослідження. Враховуючи той факт, що база дослідження дитячого садка спеціалізується на дітях з певними порушення опорно-рухового апарату та із суміжними порушення (мовлення, інтелект), ми здійснили пробні діагностичні сеанси, з метою підготовки дітей до діагностування. Готовність ми визначили за такими показниками:

- розуміння сутності діагностичного завдання, який визначався переказом дитини, що треба зробити;
- розуміння найпростіших емоційних станів, які дитина висловлює словами;
- орієнтується часовим виміром за командою «Почали виконувати» і «Завершуємо виконувати».

Посилаючись на теоретичні положення з попереднього розділу, а також враховуючи наш науково-пошуковий інтерес до проблеми сучасного стану з розвитку творчої уяви дошкільнят, ми використали «Каталог психодіагностичного інструментарію, рекомендований для використання в роботі практичного психолога ЗДО» [1].

Вибрані методики представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

№	Завдання діагностичної процедури СД	Методики діагностування СД	Вимір показників розвитку творчої уяви СД за дуальністю
1	2	3	4
		Методики пілотажного «пробного» діагностування	
1-а	Виявлення готовності до виконання діагностичного завдання	<i>«Де чие місце» (С. Л. Коробко)</i>	Визначення загального показника розвитку пізнавальної сфери дитини та наявність або відсутність потягу до виконання творчих завдань.
2-а	Підтвердження готовності чи неготовності виконання діагностичного завдання	<i>«Намалюй що небудь» (Крамченкова В.О.)</i>	Визначення готовності дитини до виконання діагностичного завдання, інтересу до вигадати щось нове, оригінальне.

Для проведення основного діагностування були обрані методики за каталогом психодіагностичного інструментарію, рекомендований для використання в роботі практичного психолога ЗДО [13]. У виборі методик ми враховували індивідуальні особливості відібраних для дослідження дітей за показниками їх загального розвитку, культури взаємодіяти і спілкуватися, мислити і здатності самоусвідомлювати ситуацію. За умов відсутності бар'єрів

на шляху розвитку творчої уяви, в поведінці дитини буде відмічатися такі показники:

- 1) прагнення до оригінального створення нового образу, за А. Адлером – це є фундаментальний мотив, а не комбінація окремих прагнень;
- 2) за умов особливих потреб дитини, ці прагнення будуть проявлятися, бо вони є універсальними, воно загальне для всіх, у нормі та патології;
- 3) прагнення до досконалості може набувати позитивного та негативного спрямування;
- 4) потяги до досконалого виконання діагностичного завдання вимагає енергетичні затрати, але за умов, коли дитина досягає успіхів, цей вид роботи збагачує її потенціал.

Відібрані методики представлені в таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1

Методики діагностування показників рівня розвитку творчої уяви старших дошкільнят

1.	Діапазон виміру творчої уяви охоплює 5-ть рівнів (дуже високий, високий, середні, низький, дуже низький).	«Домалюй фігури» (О.М. Дьяченко)	Активність / пасивність; асиміляція / акомодация; катексис / антикатексис; інтелектуальна ініціатива / пасивна репродуктивність; енергетичний підзарядження від творчої діяльності / виснаженість від потягів щось нове придумати.
2.	Діапазон виміру творчої уяви охоплює 3-ти рівні: низький, середній, високий.	«Знайди і викресли» (Р.С. Немов)	Динамічна єдність дивергентного мислення із творчим уявленням / репродуктивне відтворення набутих схем.
3.	Діапазон виміру 5 рівнів (дуже високий, високий, середні, низький, дуже низький).	«Скульптура» (Р.С. Немов)	Активність / пасивність; оригінальність / банальний; різноманітність / одноманітність; деталізація / спрощення; емоційна забарвленість / байдужість.
3.	Діапазон виміру страху визначається полярними показниками: не боюсь / боюсь.	«Страхи в будиночку» (О.І.Захарова, в модифікації М.А.Панфілової)	Дає можливість здійснити аналіз впливу переживання страхів як бар'єру розвитку творчої уяви.

Підготовлений матеріал діагностик та узгоджений план проведення діагностичного виміру дозволив зібрати основний матеріал який дозволяє психологічний діагноз та подальші психологічні корекційні заняття з подолання бар'єрів на шляху розвитку творчої уяви.

Згідно теоретичному аналізу щодо розвитку творчих здібностей дитини з різним ступенем психічного розвитку дітей 5-6 років, ми враховували здатності їх за такими показниками:

- 1) потяг до нових інформацій, які ми визначили показником «зацікавленість»;
- 2) емоційна спрямованість енергії на виконання діагностичних завдань;
- 3) показник адаптивності до творчої діяльності.

За результатами пілотажного дослідження та апробаційного діагностування ми розробили критерії виміру рівнів творчої уяви дітей старшого дошкільного віку (табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Зміст критеріїв виміру рівнів розвитку творчої уяви старших дошкільнят

№	Критерій	Рівень прояву творчої уяви	Зміст показників творчої уяви
1	2	3	4
1	Активність, що виявляється стійким інтересом до виконання діагностичного завдання.	Низький	В'ялість, нестійкий інтерес, Прояв фактичного нерозуміння завдання, або переведення завдання в інше русло.
2.	Зміна набутої схеми (асиміляції) на нову (акомодація), що дозволяє створити нову оригінальну модель, образ тощо.	Низький	Діють шаблонно, не вміють визначити елементи в додаванні до цілого образу
3.	Спрямованість психічної енергії на об'єкт, фіксація на ньому з вираженням позитивних, яскравих образів.	Низький	Неспроможність до стійкої уваги, зосередженості та фіксації на об'єкті, домінування «тонатосних» відтінків в кольоровій гармонії.
4.	Активність, що виявляється стійким інтересом до виконання діагностичного завдання.	Середній рівень	Більшість завдань виконує, але всі вони одно типові, без оригінальності.

5	Зміна набутої схеми (асиміляції) на нову (акомодація), що дозволяє створити нову оригінальну модель, образ тощо.	Середній	Діють в більшій мірі схематично, але частково проявляють оригінальність в додаванні нових елементів для створення нового образу.
6.	Спрямованість психічної енергії на об'єкт, фіксація на ньому з вираженням позитивних, яскравих образів.	Середній	Здатність тримати деякий час стійку увагу, зосередженість та фіксацію на об'єкті, але визначаються переплетіння «тонатосних» і «лібідозних» відтінків в кольоровій гармонії.
7.	Активність, що виявляється стійким інтересом до виконання діагностичного завдання	Високий	Гнучкі в комунікації, легко сприймають завдання діагностичної методик, концентрують стійку увагу на виконанні завдання.
8.	Зміна набутої схеми (асиміляції) на нову (акомодація), що дозволяє створити нову оригінальну модель, образ тощо.	Високий	Додають як схематичні (асиміляція), так і деталізовані образи, оригінальні за своїм змістом (акомодація).
9.	Спрямованість психічної енергії на об'єкт, фіксація на ньому з вираженням позитивних, яскравих образів.	Високий	Виконують з інтересом, зосереджено, вносять нові ідеї, мобільно реагують на зміну ситуації, домінують яскраві кольори в малюнках.

В процесі проведення діагностики ми дотримувались методичних рекомендацій:

- динаміка прояву поведінки на початковому етапі діагностування (спокій, ригідність або ж зацікавленість, стійкий інтерес);
- тривала стійкість, стабільність до виконання завдання протягом всього часу;
- прагнення до самостійності у вирішенні діагностичного завдання, долаття складності;
- оригінальність, неординарність виконання завдань, здатність виразити ідеї в думках;
- прагнення використовувати нові елементи та потяг зробити щось нове;
- інтерес до результату виконаної своєї роботи.

Таким чином, організаційний і методичний аспект з проведення вимірювання рівня розвитку творчої уваги був підготовлений і проведений під патронатом директора закладу Світлани Анатоліївни Білобородової та за участю психолога.

2. 2. Інтерпретація отриманих діагностичних матеріалів

Результати пілотажного дослідження та підготовки дітей до діагностичних процедур.

На першому етапі психодіагностичного вимірювання ми здійснили запит вихователів та психолога щодо показника творчої уяви старших дошкільнят й визначили, що більшість дітей зазнають труднощі у виконанні освітніх завдань, в яких необхідно використати творчий підхід. Слід відзначити, що в проведенні пілотажного дослідження приймали участь два вихователя, психолог і безпосередньо автор цієї роботи.

Для підготовки дитини прийняти участь в діагностуванні ми задіяли 40 34 старших дошкільнят з метою визначити емпіричну групу для основного дослідження. Для цього обрали ігрову методику «Де чие місце?» (О.Є. Кравцова) представлені в таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1.

Результати розподілу дітей за методикою «Де чие місце?», (N = 40; в %)

Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Не захотіли приймати участь в діагностуванні
(7 осіб) 17,5	(14 осіб) 35,0	(13 осіб) 32,5	(6 осіб) 15

Відповіді дітей давали можливість визначити, наскільки вони розуміють мету завдання, проявити свою уяву в умовах заданої картинки (Додаток А₂), наскільки дитина здатна уявити малюнок як реальну ситуацію життя, змодельювати цілісну картину.

До першого рівня (високий) ввійшли всього 7 дітей, які не проявляли труднощів, були зацікавлені з початку виконання завдання й до кінця, проявили зосередженість, увагу та наполегливість правильно розставити фігурки на свої місця. Для перевірки переконливості в тому, що вони діють

правильно, ми провокували розмістити фігурки на «чужі» місця, але діти переконували, що так неправильно та обґрунтовували свої дії.

До другого рівня (середній) ми віднесли 14 дітей, які виконували завдання, але фігурки ставили на «чужі» місця. Коли їх просили пояснити: «Чому ти визначив це місце?», діти не могли пояснити, або поясняли, що вони так бачили і правильно.

Третій рівень (низький) визначився у дітей, які проявляли труднощі як у розташуванні фігурок на свої місця, так і в поясненні, чому вони розташовують саме так. Відповіді їх шаблонні. Кішка, яку вони поміщали у будку пояснювалась, що вона хоче там жити (Вероніка З). На питання, яке ми задали Віталіку С. «Чому собака на даху?», ми отримали таку відповідь: «Вона дивиться, що відбувається зверху».

На початку ігрової методики 6 дітей не проявили інтерес до виконання завдань, проявляли гіперактивність, бігали по кімнаті, віднімали іграшки один в одного, а потім сиділи мовчки, сердито подивляючись на інших. Коли діагностування підійшло до завершального етапу, і їм запропонували намалювати «Будь-що», то вони намалювали свій сюжет малюнку, будинок (Додаток Г₁; Г₂).

У визначені психологічного змісту цих малюнків, ми враховували цілісність образу, який вдалося дитини виразити. Важливим показником є завершеність кожного об'єкту, його колір. Як видно із представлених в додатку малюнків, які зробив Віталік та Вероніка, більш складне внутрішнє напруження представлено у Вероніки, вона не змогла сформувати контури своїх малюнків.

Через 7 днів ми знову провели дослідження із 40 дітьми, мета якого була спрямована на визначення відбору основного складу дітей до емпіричного дослідження. Була використана методика «Намалюй що-небудь». Спрямованість цієї методики визначаються можливостями відстежити та виявити рівні творчої уяви щодо створення нових образів.

Дітям роздали аркуші паперу, кольорові фломастери, пояснили, що протягом 4 хвилин вони покажуть, що вони встигли зробити. Далі дали команду «Почали виконувати», але не всі діти виконали цю команду. Цей показник ми врахували для вибору групи дітей в основний склад для проведення основного діагностичного виміру. Результати представлені в таблиці 2.2.2.

Таблиця 2.2.2.

**Результати дослідження за методикою «Намалюй що-небудь»
(N = 40; в %)**

Найвищий рівень (10 балів)	Високий рівень (8-9 балів)	Середній рівень (5-7 балів)	Низький рівень (3-4 бали)	Дуже низький рівень (0-2 бали)
(0 осіб)	(3 особи) 7,5	(10 осіб) 25,0	(17 осіб) 42,5	(10 осіб) 25,0

Позитивними змінами в поведінці дітей було те, що вони більш толерантно віднеслися до участі в діагностуванні, чого ми не відмічали на першому етапі пілотажного дослідження. Як видно із таблиці, що до *найвищого рівня* не увійшов не один учасник, що свідчить про ригідність психіки та нездатності дитини сприймати завдання як такі, що переходять на рівень мисленнєвих уявлень.

Високий рівень проявили тільки 3 особи (7,5%), які творчо скомбінували сюжет свого малюнку (Додаток В₃; В₄). Деталі картинки мають чіткі контури, виражені емоційно в кольорах.

Середній рівень визначився у більшості дітей (25,0%), але від загальної кількості це четверта частина із усіх учасників, що значно є малим показником для показника готовності дитини до школи. Незважаючи на той факт, що в малюнку відображені не нові й оригінальні образи, назву, яку вони дають має глибоке символічне значення, прояв творчої фантазії замінити те, чого дитині не хватає. Так, наприклад, Данил В. намалював тваринку, яка не має «ротика», тобто «ця тваринка мовчить», але є вуха, тобто «вона чує». Даніель назвав цю картинку «Мій друг», говорить про самотність дитині, але вона долає цю самотність в художньому образі уявленої тваринки (Додаток ГВ₃).

Низький рівень визначений у найбільшій кількості дітей (17 осіб) 42,5%, що засвідчує необхідність психологічної допомоги цій групі дітей. Вони не створювали якісь конкретні образи, а якщо образи і відстежувались за певними контурами, то вони були не достатньо оригінальними, а фантазія, яка все ж таки відстежується в цих дітей не дуже опрацьована в деталях (Додаток В 4).

Дуже низький рівень ми визначили у 10 дітей, що складає 25,0%. Приклад показника розвитку уявлення таких дітей представлений в Додатку Г 6. Олексій К., який виконував діагностичне завдання «Намалюй що-небудь» не зміг визначити контури й дати назву своєму малюнку.

Після проведення пілотажного дослідження була визначена експериментальна група, в яку увійшли 18 осіб. (таблиця 2.2.3.).

Таблиця 2.2.3.

Кількісно-якісний показник рівня творчої уяви за методикою «Придумай розповідь» (N = 18; %)

Діти з високим рівнем творчої уяви	Діти із середнім рівнем творчої уяви	Діти із низьким рівнем творчої уяви
(2 особи) 11,11	(5 осіб) 27,77 %	(11 осіб) 61,11

Такий відбір учасників експериментальної групи мотивований тим, щоб якомога більше сприяти психологічному розвитку дитини в розвитку творчої уяви як обов'язкового компоненти розумової діяльності (діаграма 2.2.1.).

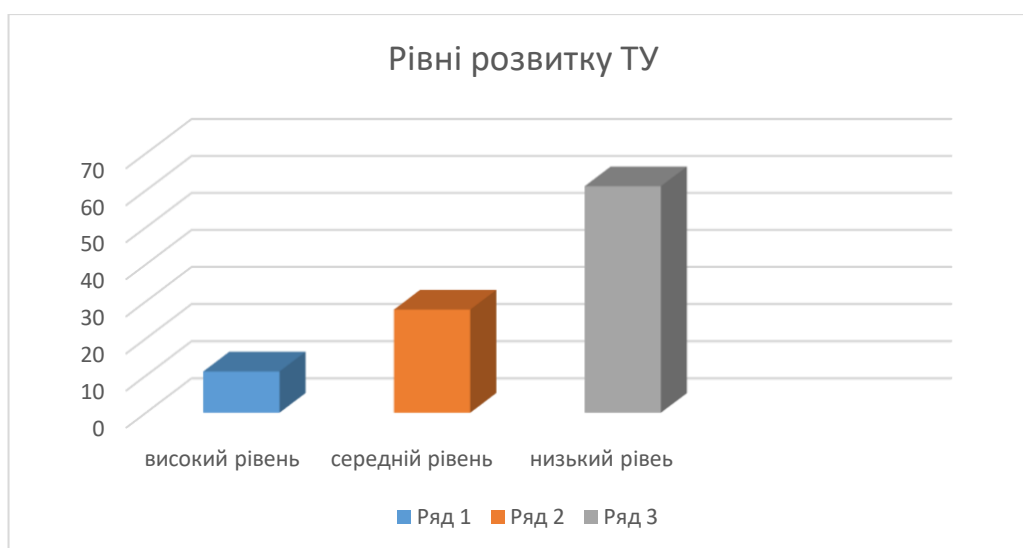

Рис. 2.2.1. Кількісно-якісний склад експериментальної групи констатувального дослідження за показником рівнів творчої уяви

В процесі цього дослідження, особливу увагу ми приділяли, наскільки кількість виконаних завдань позитивно впливає на адаптацію дитини до виконання творчих завдань, які спираються на різні види уявлень:

- 1) за видами аналізаторів (*зорові, слухові, дотикові, нюхові*);
- 2) за ступеню узагальнення;
- 3) за ступеню вольового зусилля.

В процесі спостереження ми відмічали показники засвоєння нових правил у виконання діагностичних завдань, ознаки сформованості різних навичок організації виконання завдань.

Через два тижні ми продовжили вимір рівнів творчої уяви дітей 5-6 років, цей етап дослідження був визначений як *основний*.

За результатами методики «Скульптура» (Р.С. Немов) ми могли виявити більш диференційовану різницю складових творчої уяви та показника готовності чи неготовності дитини до навчання в школі (результати в таблиці 2.2.4.).

Таблиця 2.2.4.

Результати дослідження за методикою «Скульптура», n=18

Показники	Рівні творчості					
	Дуже низький	Низький	Середній	Вище середнього	Високий	Найвищий
К-сть дітей	2	3	6	4	3	0
%	11,11	16,66	33,33	22,22	16,66	0

Дуже низький рівень виявлений у двох дітей (11,11%). Вони не змогли протягом відведеного часу (5 хвилин) не змогли створити жодної саморобки. Так, Георгій С. тривалий час розглядав, що роблять інші, потім зробив «ковбаску» і на цьому завершив виконання завдання. Груня В., дитина, яка теж не виконала створення будь-якої скульптури, тривалий час м'яла пластик, потім його розрізала, з'єднувала їх у купу і знову повторювала ці ж дії.

Низький рівень виявлений у трьох дітей (16,66%). Діти цієї групи робили шарики, потім їх з'єднували у великий шар, та тільки вже на останніх

хвилинах зробили дуже прості форми: Олег З. зробив «Шарик на паличці»; Ліда Р. «Бублик»; Микола Б. «Два коліщатка».

Середній рівень визначений у 6-ти дітей (33,33%), які зробили скульптуру з декількома деталями, але з відсутністю оригінальності, бо ці саморобки є репродуктивним повторенням того, що робили діти в попередньому своєму досвіді: на подібність «Снігова баба», «Гриб», «Квітка».

Вище середнього рівня змогли впоратись діти (22,22%), які придумали новий варіант квітів, але оформила неохайно й неакуратно. Наприклад, Жанна Я. зліпила пелюстки рози, які можуть перетворюватися на антени й давати інформації із космосу, проте самі пелюстки відпадали, а вона майже не звертала увагу.

Вищий рівень виявлений у 3-х дітей (16,66%) придумали оригінальну скульптуру – це «Людина-танк», «Людина-літак», «Бомбосховище», яке нагадувало літальну тарілку. Роман Г. пояснив, що це таке бомбосховище, яке піднімається дуже високо в небо і «Шахеди» їх не вразять, бо не зможуть долетіти. Сама ідея є оригінальною, але в художньому плані виконана річ є низькою.

Найвищий рівень, нажаль, не виявлений ні в кого. Ніхто не зміг придумати річ дуже оригінальну з детальним виконанням естетичного оформлення (рис. 2.2.2.)

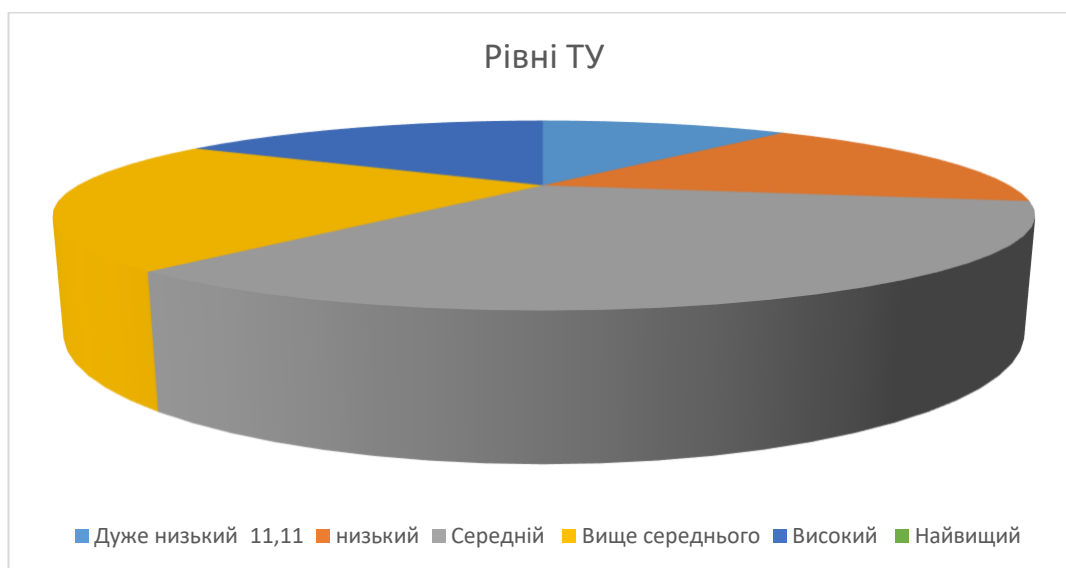

Рис. 2.2.2. Результати вимірювання рівнів ТУ за методикою «Скульптура»

За результатами методики «Домалюй фігуру» ми змогли виявити три рівня розвитку творчої уяви дошкільнят (див. таблиця 2.2.5.)

Таблиця 2.2.5.

Показники дослідження творчості за методикою «Домалюй фігуру», (N=18, в %)

Кількісно-якісний показник	Рівні розвитку творчої уяви		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Кількість осіб	9 осіб;	7 осіб;	2 особи
Показник в %	50,0	38,88	11,11

Високий рівень (2 особи, 11,11%) визначений у двох дітей, які продемонстрували високий рівень, уваги, концентрації на виконанні завдання, проявили абстрактне мислення, уточнювали завдання, вели себе партнерськи із експериментатором. Цю групу дітей можна визначити як готові до навчання в школі.

Середній рівень (7 осіб, 38,88%) виявлений у більшій кількості дітей, Вони проявляли більш увагу чим діти попередньої (низького рівня) групи, здійснювали схематичні малюнки, але в більшій кількості ці малюнки мали повторюючи схеми з незначними відмінностями.

Низький рівень виявлений у найбільшій кількості дітей – це 9 осіб, що складає 50,0% із всієї групи (n = 18). Не спостерігалась у них концентрація уваги, вони не могли проговорити мету виконання завдання, малювали поряд із фігурою та використовували повторюючи схеми (рис. 2.2.3.).

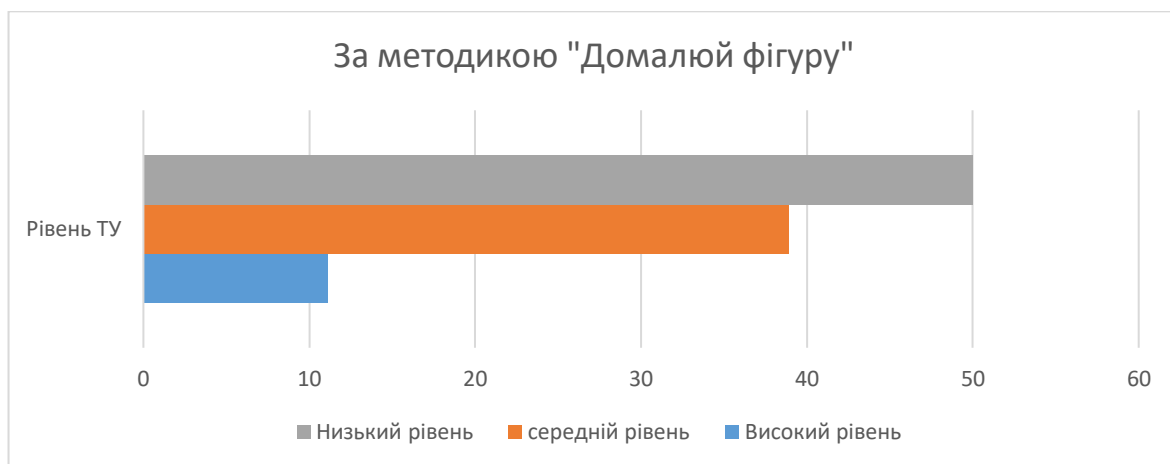

Рис.2.2.3. Рівні розвитку творчої уяви дітей 5-6 років

При аналізі малюнків не зверталася увага на їхню художню якість, оскільки головною метою було вивчити задум композиції, різноманіття виникаючих асоціацій та принципи втілення ідей, а не технічну обробку малюнків.

За методикою «Зайди і викресли» (Р.С. Немов) у нас була можливість відстежити показник зосередження уваги як складової творчої уяви, здатність дитини відійти від схематизації набутих образів та знайти нові, такі, які відтворюють показник творчого уявлення. Специфіка завдання полягала у визначенні індивідуальних особливостей дитини уявляти який результат від нього очікують, тому ми звертались до дитини з проханням повторити те, як він зрозумів виконання завдання. Такий підхід ґрунтується на положенні, що мова є складовою уявлень не тільки до конкретних образів, але і більш вищого рівня мислення – це оперування поняттями. Сформованість вмінь оперувати поняттями дозволяє дитині безпосередньо перейти до практичного виконання завдання

Результати цього дослідження представлені в таблиці 2.2.4.

Таблиця 2.2.6.

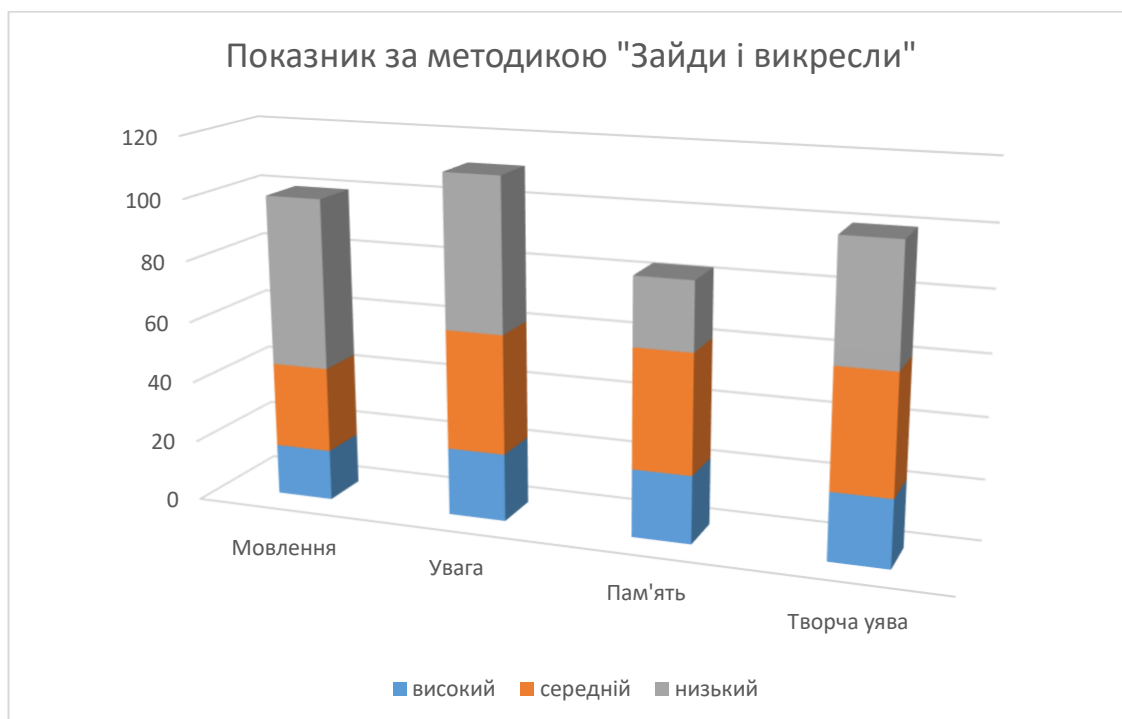
**Результати діагностичного виміру за методикою
«Знайди і викресли» (Р.С. Немов)**

№	Результати досліджень дітей ЕГ (N = 18)			
1	Мовлення	високий	3	16,66
		середній	5	27,77
		низький	10	55,55
2.	Увага	високий	4	22,22
		середній	7	38,88
		низький	9	50,00
3.	Пам'ять	висока	4	22,22
		середня	7	38,88
		низька	7	38,88
4.	Продуктивність виконаної роботи	висока	4	22,22
		середня	7	38,88
		низька	7	38,88

Як видно із таблиці, дещо покращився показник виконання діагностичних завдань дітей експериментальної групи по відношенню до результатів пілотажного

дослідження, що дає підставу оптимістичного прогнозування психокорекційних вправ з подолання низького рівня розвитку творчої уяви. У своїй більшості діти використовували недовільну увагу, а мимовільну, що свідчить про стан «зони неясної свідомості», в якій «зона уваги» є слабо розвиненою. Респонденти з низьким рівнем уваги (50,0%) проявляли смутне розуміння що вони повинні зробити, та допускали помилки, але при повторному нагадуванні мети завдання, вони виконували дії правильно. Саме в цій групі спостерігався високий рівень втомленості, в той час як у респондентів з високим рівнем уваги відмічався стійкий інтерес до виконання завдання та безпомилкового виконання (22,22%).

Унаочнення результатів проведеного дослідження подається у вигляді діаграми (рис. 2.2.2.)

За результатами отриманих досліджень ми звернулись до кореляційним зв'язком між творчою уявою та розвитком мовлення .

За результатами вимірювання страхів за методикою «*Страхи в будинках*» (О. Захарова і М. Панфілова), було визначено, що всі діти проявили ознаки страху, що представлені в таблиці 2.2.7.

Страхи хлопчиків з нормальним розвитком мовлення

Намальовані страхи	Кількість дітей, що намальовали даний страх		Кількість дітей, що намальовали даний страх (у%)	
	Дівчатка	Хлопчики	Дівчатка	Хлопчики
Медичні страхи	6	10	85,71	83,33
Боязнь тварин	5	4	71,42	36,36
Страх темряви і кошмарних снів	18	18	100	100
Страх смерті	18	18	100	100
Просторові страхи	6	10	85,71	90,09

Показники страху між дівчатками і хлопчиками майже не відрізняються, тому ми і не брали цю шкалу для нашого дослідження. На діаграмі 2.2.1. показано відмінності страхів хлопців та дівчат з за результатами виміру, які ми отримали за методикою «Страхи в будиночках».

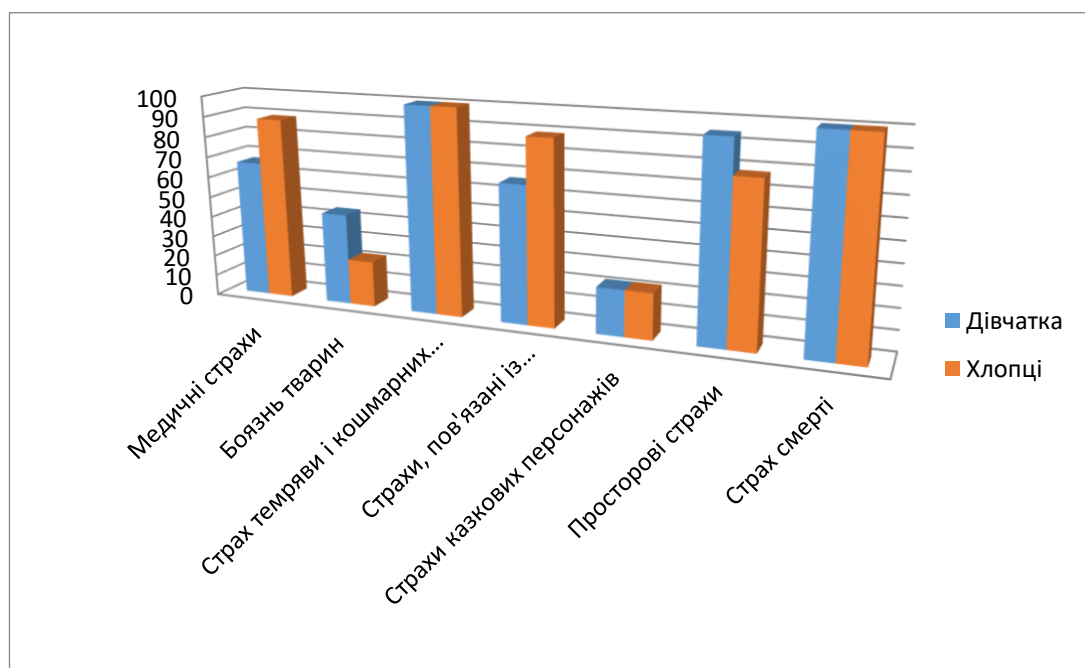

Рис. 2.2.1. Порівняльна діаграма страхів хлопців та дівчат з нормальним розвитком мовлення

По даним результатів, які ми отримали за допомогою проведеної методики можна сказати, що дійсно рівень прояву страхів у дітей достатньо

високий, що може підтверджувати гіпотезу нашого дослідження, в якому стверджується, що страх може бути серйозним бар'єром у розвитку творчої уяви.

За результатами статистичного аналізу встановлений кореляційний зв'язок між рівнем розвитку мови дитини та рівнем її творчої уяви ($r = 0.798$ при $p \leq 0,01$), що дозволяє стверджувати: психологічними умовами психологічного розвитку є холістичний підхід в освітянському навчанні дитини, яка відчуває суб'єктність свого Я й без перепон висловити свої думки в мові.

Вважаємо, що це свідчить про здійснену продуктивну роботу з виявлення фактичного психологічного стану дитини відносно розвитку творчої уяви, а статистична обробка сприяє точно й цільовою спрямованістю визначати корекційну програму як по усуненню психологічних бар'єрів (страх), так і по розвитку у дитини творчої уяви як фундаменту підготовки до навчання школі.

2.3. Перспективи розвитку творчої уяви старших дошкільнят в казко-терапії та методичні рекомендації для вихователів ЗДО

За результатами проведеного аналізу в перспективу подальшого нашого дослідження ми обираємо групову корекцію з розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, а саме – це казко-терапію. Ми визначаємо 4 етапи в розвитку творчої уяви, які здійснюються в ігровій формі на подібність театралізації героїв. Окреслимо основні етапи:

Перший етап – це використання казкових героїв із народної творчості. Для зняття внутрішньої напруги, ми пропонували дітям програти елементи перемоги страху, яку здійснюють «Сміливий Зайчик», «Мудрий їжак», «Маша в гостях у ведмедів» і т. п.

Другий етап – це використання казкових героїв, які «переплутали» свої казки і боялися діяти, а діти підказували, що вони переможуть, а страх, який переживає герой казки, викликаний зміною міста перебування в іншій казці. Діти переконували героїв, що вони сильні і можуть перемогти. Цей підхід

дозволяв переходити дитини із мислення за законом асиміляції в закон мислення асиміляції.

Третій етап – це використання засобів розвитку мовлення як можливості більш точніше передати «зляканому герої з іншої казки», яким шляхом йому треба повернутися в свою казку.

Четвертий етап – це використання різноманітних рольових ігор для розвитку ідентичності «Я-образ» дитини як такий, що є спостережливим, вольовим, акуратним, охайним та вміє придумати оригінальні ідеї та образи.

Щодо методичних рекомендацій, то їх зміст складається із психологічної просвіти про творчу уяву, про важливість холістичного підходу до розвитку особистості дитини, про ознаки невротичності дитини та як треба поводитись із нею в повсякденному спілкуванні, як навчати партнерській взаємодії та як важливо для дитини встановлювати турботливі стосунки із іншими.

В цих методичних рекомендаціях зазначається, що духовний розвиток дитини не можливий без прояву творчої діяльності. Акцент в цій інформації ставиться на тому, щоб подолати пасивність дитини як ознак невротичного стану.

Висновки до 2 розділу

Емпіричне дослідження здійснювалось на базі ЗДН №148 (м. Кривий Ріг). Цей заклад є компенсуючого типу (спеціальний) Криворізької міської ради Дніпропетровської області – заклад, у складі якого функціонують групи для дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату та суміжні порушення (мовлення, інтелекту).

Діагностичний вимір проводився в два етапи:

Перший етап – підготовчий, визначення якого керувалось логікою сучасного стану. Із 40 дітей 5-6 років, які прийняли участь у першому етапі емпіричного дослідження вимушено переміщених осіб було: 9 дітей із Херсонської, 7 Запорізької, 15 із Харківської областей. Діти мали невиражені порушення опорно-рухового апарату таких мовленнєвих порушень: заїкання і дислексія (проблеми з читанням, при наявності розвиненого інтелекту).

Пробне діагностування «Намалюй що-небудь» висвітлює проблеми організації дітей до участі у тестуванні. Тому ми провели два пробних тестування (додали методику «Де чие місце»). Після тижневої перерви ми розпочали основний етап констатувального дослідження. За результатами пробного діагностування, ми склали список дітей експериментальної групи, в яку обрали дітей із найбільш низьким рівнем творчої уяви. Група складається із 18 дітей віком 5-6 років.

На основному етапі діагностичного виміру розвитку творчої уяви ми відзначили вищий рівень готовності дитини співпрацювати. На цьому етапі були використані такі методики: «Домалюй фігури», «Знайди і викресли», «Скульптура», «Страхи в будиночку». Згідно визначених критеріїв розвитку творчої уяви, нам вдалось розподілити дітей на три рівня – це високий рівень (3 особи (11,11%); середній рівень (5 осіб, 27,77%), низький рівень (11 осіб (61,11%)).

Встановлено, що у дітей з підвищеним рівнем страху, вони як правило, користуються схемою асиміляції. У дітей, які виявляють нижчий рівень страху, діти використовують схеми акомодатії.

Згідно кореляційного аналізу встановлений тісний зв'язок між високим рівнем творчої уяви і розвинутою мовою дитини, яка виявляє суб'єктивність ($r = 0.798$ при $p \leq 0,01$) та тісний зв'язок низького рівня творчої уяви з переживанням страху ($r = 0.845$ при $p \leq 0,01$)

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що великий вплив на загальний розвиток дитини має соціокультурне середовище, грамотність вихователів втілювати холістичний підхід в розвиток дитини. Неоцінимою значимістю має естетична культура освітнього середовища (дизайн освітнього процесу), культура емоційного інтелекту та спрямованість вихователів на індивідуально-особистісну ідентичність дитини.

Висновки

У освітньо-кваліфікаційній роботі здійснений теоретичний аналіз, в якому висвітлені питання з генези розвитку творчої уяви, психологічних закономірностей розвитку творчої уяви старших дошкільнят та окремо розглянуті теоретичні досягнення сучасних вітчизняних психологів з проблеми переживання страху в умовах війни як психологічний бар'єр розвитку творчої уяви.

1. В аспекті генези творчої уяви ми розкрили наукові досягнення за трьома методологічними орієнтаціями – це психоаналітичний, когнітивний та екзистенційно-гуманістичний підхід, завдяки якому сформувалось більш поглиблене розуміння феномену творчої уяви як структурної складової внутрішнього світу особистості в розумовому її становленню.

За результатами генетичної психології була розглянута послідовність розгортання репродуктивної та творчої уяви за схемами асиміляції та акомодатії.

2. У емпіричному дослідженні були визначені основні організаторські заходи та методичні. До організаторських заходів відносяться – це розподіл констатувального дослідження на два етапи: перший – підготовчий, другий – це складання списку дітей експериментальної групи, які найбільш потребують психологічної допомоги та психологічного супроводу. Такий підхід обґрунтовується сучасним станом війни, переселенням людей із зони воєнної окупації.

3. У визначенні критеріїв творчої уяви дітей старшого дошкільного віку ми обрали: 1) енергетичний потенціал дитини – це активність, інтерес, стійкість уваги; 2) потяг створювати оригінальні образи – здатність продукувати образи творчої уяви, які відмінні від аналогічних образів створених іншими та попередніх власних; 3) вольові зусилля зосереджуватися на виконанні діагностичного завдання, оперування поняттями та гнучкість образів.

Згідно обраних критеріїв були відібрані діагностичні методики, завдяки яким виявлені не тільки рівні розвиненої творчої уяви, але й визначений негативний вплив страху в прояві творчості. Майже всі діти відтворювали образи, в яких повністю або частково були елементи вибухів, танків, атаки Шахедів та ракет.

4. Узагальнення результатів статистичного аналізу підтвердило гіпотезу дослідження про те, що основною психологічною умовою психологічного розвитку творчої уяви старших дошкільнят – холістичний підхід до їх освітянського дитячого життя. За отриманими результатами ми довели, що високий рівень творчої уяви визначився у дітей з високим рівнем мовлення ($r=0.798$ при $p \leq 0.01$). Виявлений тісний зв'язок низького рівня творчої уяви з переживанням страху ($r = 0.845$ при $p \leq 0,01$).

5. З опертям на результати діагностування ми запропонували складові групової корекційної (казка-терапія) та методичні рекомендації. Основний акцент в цій програмі ставиться на розвивально-інтегративне навчання дитини ідентифікувати свій образ «Я» як унікальний і неповторний, як такий, що здатний перебороти труднощі. За таких умов, дитина навчається по-іншому, тобто **позитивно** ставитись до **себе**, до **інших**, оволодіває світоглядом самосприймання себе суб'єктом, здатним висловлювати це в розгорнутій мові.

6. Таким чином, в основу психологічного розвитку творчої уяви покладений холістичний підхід, який на теоретичному рівні визначає цілісність утворення внутрішнього світу дитини, а на практичному рівні відстежується в багатофункціональному використанні внутрішнього задоволення створювати будь-що нове. Для розвитку творчої уяви старших дошкільнят важливо враховувати синергетичну природу психіки, яка не є лінійною, чим і пояснюється парадоксальність неочікуваного прояву творчості дитини.

Список використаної літератури

1. Адлер А. Очерки индивидуальной психологии. 2002. URL. : http://loveread.ec/view_global.php?id=72336
2. Барсукова О. страх звуків, апатія, агресія: які наслідки війни помітні у дітей? Опитування. 2023. URL. : <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/27/253094/>
3. Бліхар В.С. Психологічні чинники страхів у дітей молодшого шкільного віку під час війни. *Наукові інновації та передові технології. Серія Психологія.* № 3 (31) 2024. С. 1275.-1288. URL. : <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/9844/9897>
4. Боулі Дж. Привязаність. URL. : <https://flibusta.club/b/565640/read>
5. Види уяви, їх особливості (2020). URL. : <https://studfile.net/preview/5252948/page:6/>
6. Вітвіцька А. Я., Бригадир М. Б. Як говорити з дітьми про війну, смерть і втрату. Наукові проекти соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ. 2022. С. 130-131. URL. : <http://nauksfgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/143/139>
7. Гапоненко Л.А. Психологические аспекты развития творческой личности будущего учителя. *Формирование активной, творческой личности в учебном процессе школы и вуза.* Под ред. В.К. Буряка. Кривой Рог: КрГПИ, 1996. С. 90–99. URL. : https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2009/2/2009_32.pdf
8. Гапоненко Л.О. Модель рефлексивно-рольового тренінгу материнської комунікації з дітьми в умовах війни. Наукові перспективи № 3(33) 2023. С. 322-338. URL. : <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4195/4218>
9. Етичний кодекс психолога. URL. : <https://druzhba.osv.org.ua/etichnij-kodeks-psiologa-11-28-42-27-03-2019/>
10. Закон України «Про освіту»: від 05.09.2017 № 2145-VIII. База даних «Законодавство України. ВР України. URL. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
11. Закон України «Про дошкільну освіту»: від 28.09.2017 № 2145-19// База даних «Законодавство України». ВР України. URL. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
12. Изард К. Психология эмоций (2024) URL. : <https://coollib.net/b/693177>
13. Каталог психодіагностичного інструментарію, рекомендований для використання в роботі практичного психолога ЗДО. URL. : <http://leleka.rv.ua/katalog-psyhodiagnostychnogo-instrumentariyu-rekomendovanyu-dlya-vykorystannya-v-roboti-praktychnogo-psyhologa-dnz.html>
14. Кляйн М. Детский психоанализ. URL. : http://loveread.ec/read_book.php?id=49149&p=1

15. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ. Видавництво «КММ», 2006. 240 с.
16. Маркітан М.М., Гапоненко Л.О. Розвиток творчої уяви старших дошкільнят в умовах воєнного стану. *Психологічний супровід особистості в умовах війни. Посткризове відновлення. Науковий часопис*. 2024. КДПУ.
17. Маслоу А. Мотивация и личность. Київ. : PSYLIB, 2004. URL. : <https://psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>
18. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 8. С. 1–4
19. Найссер У. Что такое когнитивная психология. История зарубежной психологии 30-60-е годы XX века. Тексты. 1986. С.117-131. URL. : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/psikhologija/istorija_zarubezhnoj_psi_khologii_30_60e_gg_xx_veka_teksty_1986/22-1-0-1828
20. Новоселецька І. Е. Актуальність розвитку художньо-творчих здібностей дітей п'ятого року життя в початкових мистецьких навчальних закладах. Педагогічна теорія і практика: зб. наук. пр. Київ. КиМУ. Вип. 1(6). с. 392-407. URL: [http://asp.kymu.edu.ua/v/01\(6\)/19.pdf](http://asp.kymu.edu.ua/v/01(6)/19.pdf)
21. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. 2019. URL. : <https://litmir.org/books/nauchnye-i-nauchno-populjarnye-knigi/psihologija/196124-piazhe-zhan-rech-i-myshlenie-rebenka.html>
22. Психологічний словник. Авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергеевко. За ред. Н.А. Побірченко. 2007. URL. : [rehttps://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf)
23. Соловйова Л., Піроженко Т., Карабаєва І, Хартман О. Якісна та кількісна характеристика готовності старших дошкільників до навчання у школі. *Психологічний часопис*. 2023. № 9 (1), С. 41–49. (У співавторстві з). DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2023.9.1.4> URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735121/>
24. Фантазія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F>
25. Фройд З. Фобії, страхи і тривога – три кити на шляху до психіатра. 2021. <https://holdyou.net/news/fobii-strakhi-i-trevoga>
26. Фройд З. Истерия и страх URL.: <https://avidreaders.ru/book/isteriya-i-strah.html><https://avidreaders.ru/book/isteriya-i-strah.html>
27. Фройд З. Аналіз фобії п'ятирічного хлопчика. 2014. URL.: https://knugaua.at.ua/load/filosofski_knigi/knigi_zigmunda_frejda/analiz_fobiji_p_39_jatirichnogo_khlopchini_zigmund_frejd_ukrajinskoju/26-1-0-33
28. Фройд З. Леонардо да Винчи: Воспоминание детства. 2020. URL. : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Freid/leon_vin.php

29. Фромм Е. Мистецтво любити. 2017. URL. :
<https://worldinbooks.com.ua/knigi/mystetstvo-liubovi-erikh-fromm/>
30. Хорні К. Нові шляхи в психоаналізі. 2022. URL.:
<https://www.livelib.ru/book/1000778729-novye-puti-v-psihoanalize-karen-horni>
31. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків. : Прапор, 2007. 640 с. URL. :
https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf
32. Юнг К.-Г. аналітична психологія. Тавистокские лекции. URL.:
<http://flibusta.site/b/76319/read>
33. Як визначити розвиток творчої уяви у дитини. Ігрова методика «Де чие місце?» URL.:
34. Як війна впливає на психічне здоров'я дітей. 2023. URL.:
<https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/>
35. Як діти різного віку реагують на стрес та сприймають кризову ситуацію. 2024. URL. : <https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytynu-pid-chas-viyny/2022/02/28/>
36. Lazarus R. S. The concept of coping. Monat A. And Richard S. Lazarus. Stress and Coping. New York, 1991. P. 189 - 206.
37. Rogers C.R. The Interpersonal Relationship in the Facilitation of Learning. In Humanizing Education. Ed. T.Leeper. National Education Association, Association for Supervision and Curriculum Development. Boston: Houghton Mifflin, 1967. 118 p.

ДОДАТКИ

Додатки А

Додаток А₁

Методика «Намалюй що-небудь»

Дитині дається аркуш паперу, набір фломастерів та пропонується придумати і намалювати щось незвичайне. На виконання завдання відводиться 4 хв. Далі оцінюється якість малюнка за наведеними нижче критеріями, і на основі такої оцінки робиться висновок про особливості уяви дитини.

Оцінка результатів

Оцінка малюнка дитини виробляється в балах за наступними критеріям:

10 балів - дитина за відведений час придумала і намалювала щось оригінальне, незвичайне, явно свідчить про неабияку фантазію, про багату уяву. Малюнок робить велике враження на глядача, його образи і деталі ретельно опрацьовані.

8-9 балів - дитина придумала і намалювала щось досить оригінальне, з фантазією, емоційне і красиве, хоча зображення не є здійснено по новому. Деталі картини опрацьовані непогано.

5-7 балів - дитина придумала і намалювала щось таке, що в цілому не є новим, але несе в собі явні елементи творчої фантазії і надає на глядача певний емоційне враження. Деталі й образи малюнка опрацьовані середньо.

3-4 бали - дитина намалювала щось дуже просте, неоригінальне, причому на малюнку слабо переглядається фантазія і не дуже добре опрацьовані деталі.

0-2 бали - за час дитина так і не зуміла нічого придумати і намалювати лише окремі штрихи та лінії.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

5-7 балів - середній.

3-4 бали - низький.

0-2 бали - дуже низький.

Додаток А₂

Методика «Де чие місце?»

Психологічний зміст даної методики полягає в тому, щоб поглянути, наскільки дитина зуміє проявити творчу уяву в жорстко заданій наочній ситуації: піти від конкретності і реальності (наприклад, від питання дорослого), змодельовати в думці всю ситуацію цілком (побачити ціле раніше частин) і перенести функції з одного об'єкту на іншій.

Для проведення цієї методики-гри підійте будь-яка сюжетна картинка, правда, з деякими особливостями. Біля всіх зображених предметів розташовані порожні пусті кружечки. Для гри також знадобляться такі ж по величині кружечки, але вже з намальованими на них фігурками. Всі зображені в кружечках фігурки мають своє певне місце на малюнку.

Ігрове завдання.

Дорослий просить дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там опинилися.

Аналіз виконання завдання.

Подається картинка, наприклад така:

Залежно від рівня розвитку уяви діти можуть по-різному вирішувати цю задачу.

Біля всіх зображених предметів розташовані порожні кружечки. Для гри також знадобляться такі ж по величині кружечки, але вже з намальованими на них фігурками.

Всі зображені в кружечках фігурки мають своє певне місце на картинці (позначене порожніми кружечками).

Ігрове завдання

Дорослий просить дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там з'явилися.

Аналіз виконання завдання.

Залежно від рівня розвитку уяви діти можуть по-різному вирішувати це завдання.

Одні діти (перший рівень) зазнають значних труднощів, виконуючи завдання. Вони, як правило, ставлять фігурки на їх "законні" місця, а всі пояснення зводять до наступного: собака в будці тому, що вона повинна бути там. Якщо ж дорослий сам поставить кружечки на "чужі" місця, то маля буде весело сміятися, але пояснити, чому вони там виявилися, однаково не зможе. Якщо ви зможете домогтися від дитини якихось пояснень, то вони будуть шаблоніві й стереотипні: "Кішка на клумбах тому, що вона сховалася", "Собака в ставку тому, що вона сховалася" і т.п. Від кого й чому кішка або собака сховалися, діти при цьому рівні розвитку уяви відповісти не можуть.

Разом з тим ситуація докорінно змінюється, якщо ми заберемо цілу картинку й, залишивши лише кружечки, поговоримо з дитиною про те, де й чому може перебувати той або інший персонаж. У таких бесідах з дорослим діти, як правило, показують значно кращі результати, чим при самотійному поясненні. Вони можуть придумати - правда, дуже короткої й нескладні - ситуації й історії (в основному по сюжетах знайомих їм розповідей і казок), що пояснюють незвичайне положення персонажів.

У інших дітей (другий рівень) особливих проблем при виконанні цього завдання виникати не буде. Вони легко поставлять кружечки з персонажами на "чужі" місця, однак пояснення буде викликати в них труднощі. Деякі навіть почнуть ставити фігурки на їхні місця, тільки-но ми попросимо розповісти, чому той або інший персонаж опинився на невідповідному

місці.

Розповіді дошкільників із цим рівнем розвитку уяви, як правило, мають під собою реальний ґрунт, принаймні малята дуже намагаються це довести.

"Торік на дачі я бачив, як кішка залізла на дерево (поміщає кішку на дерево), тато мені розповідав, що собаки дуже люблять купатися (ставить собаку в ставок). По телевізорі показували, що собака подружився із пташкою й пустила її до себе жити (ставить пташку в будку)" і т.п.

Якщо змінити завдання й попросити дітей пояснити, як розставили персонажі доросла або інша дитина, то їхні розповіді стануть більше змістовними й детальними, чим тоді, коли вони самі ставили картинки й намагалися пояснити свої дії. Якщо ж забрати більшу картинку, то на відміну від дітей з першим рівнем розвитку уяви вони майже не будуть реагувати на це, тобто їхні розповіді й пояснення не стануть якісно ні гірше, ні краще.

Діти з високим (третім) рівнем розвитку уяви без напруги розставляють кружечки на "чужі" місця й пояснюють свої кроки. Для них характерний такий етап, коли вони обмірковують запропоновану дорослим завдання. Деякі навмисно відводять ока від картинки, задумливо дивляться в стелю, встають, щоб краще побачити зображення, прищуплюються й т.д. Іноді цей етап завершується тим, що дитина бере на себе яку-небудь роль, виходячи з якої він і буде вести пояснення. Наприклад: "Я чарівник, зараз я пожвавлю цю картинку", - а потім треба фантастична розповідь, що пояснює незвичайне місце розташування предметів. Або після деяких міркувань: "На столі лежала картинка, і ніхто не знав, що з нею робити. Але от подув вітер (дитина починає дути), і всі предмети розбіглися". Далі треба казковий сюжет.

Важливою особливістю в поясненнях дітей з високим рівнем розвитку уяви є те, що вони зв'язують у своїй розповіді окремі епізоди, предмети й частини картинки в єдиний цілісний сюжет. Інша особливість у тім, що їм легше даються пояснення тоді, коли вони ставлять предмети самі, чим коли їх просять розповісти про предмети, розміщених кимсь іншим.

Це, імовірно, пояснюється тим, що ці діти у своїх діях керуються із самого початку задумом, він ними управляє. Коли ж їм треба пояснити "чуже", те вони повинні проникнути в "чужий" задум, а цього діти в дошкільному віці, як правило, робити ще не вміють. Всі зображені в кружечках фігурки мають своє певне місце на картинці, ми ж просимо дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там виявилися.

Формування уяви у дітей припускає волю у використанні нормативів і зразків діяльності. Жорстко задані й некритично засвоєні дитиною системи зразків перешкоджають творчому рішенню завдань, ведуть до одноманітним, стереотипним діям, перешкоджають прояву індивідуальності.

Таким чином, говорячи про розвиток уяви в дошкільному віці, можна використовувати ще один показник, а саме подивитися, як дитина застосовує на практиці засвоєні зразки й еталони, тобто чи є ці зразки "шорами", що обмежують його діяльність і перешкоджають розвитку його уяви й фантазії, або вони становлять необхідний базис, на якому згодом будуються уява й творчість дитини.

Додаток А3

Методика «Придумай розповідь»

<https://vseosvita.ua/library/diagnostika-metodika-pridumaj-rozpovid-283117.html>

Дитині дається завдання придумати розповідь про кого-небудь або про що-небудь, витративши на це всього 1 хв, і потім переказати його протягом двох хвилин. Це може бути не розповідь, а, наприклад, яка-небудь історія або казка.

Уява дитини в даній методиці оцінюється за наступними ознаками:

1. Швидкість придумування розповіді.
2. Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання.
3. Різноманітність образів, що використовуються в оповіданні.
4. Опрацьованість і деталізація образів, представлених в оповіданні.
5. Вразливість, емоційність образів, що мають у оповіданні.

Оцінка результатів

По кожному з названих ознак розповідь можна отримати від 0 до 2 балів залежно від того, наскільки в ньому виражена та чи інша ознака з перерахованих вище. Для висновків про це використовуються наступні критерії.

За першою ознакою розповідь отримує 2 бали в тому випадку, якщо дитині вдалося придумати дану розповідь протягом не більше, ніж 30 сек. 1 бал оповіданням ставиться тоді, коли на придумування його пішло від 30 сек до 1 хв. 0 балів за цією ознакою розповідь отримує, якщо за хвилину дитина так і незмогла нічого придумати.

Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання (другий признак) оцінюється так. Якщо дитина просто механічно передається взнаки те, що він колись бачив або чув, то його розповідь за цією ознакою отримує 0 балів. Якщо дитина привніс у бачене або почуте їм що-небудь нове від себе, то розповідь отримує 1 бал. Нарешті, якщо сюжет оповідання повністю придумана самою дитиною, незвичайний і оригінальний, то він одержує 2 бали.

За критерієм «різноманітність образів, що використовуються в розказі» (третя ознака) розповідь отримує 0 балів, якщо в ньому з початку і до кінця незмінно йдеться про одне й те ж, наприклад, заходів лише про єдиного персонажа (подій, речі), причому з дуже бідними характеристиками цього персонажа. У

1 бал за різноманітністю використовуваних образів розповідь оцінюється в тому випадку, якщо в ньому зустрічаються два-три різних персонажа (речі, події), і всі вони характеризуються з різних сторін. Нарешті, оцінку в 2 бали розповідь може отримати лише тоді, коли в ньому є чотири і більше персонажа (речі, події), які, у свою чергу, характеризуються оповідачем з різних сторін.

Оцінка опрацьованості і деталізації образів в оповіданні (четвертий ознака) проводиться таким способом. Якщо персонажі (події, речі тощо) в оповіданні тільки називаються дитиною і ніяк додатково не характеризуються, то по даній ознакою розповідь оцінюється в 0 балів. Якщо, крім названня, вказуються ще один або дві ознаки, то оповіданням ставиться оцінка в 1 бал. Якщо ж об'єкти, згадані в оповіданні, характеризуються трьома і більше ознаками, то він отримує оцінку 2 бали.

Вразливість і емоційність образів в оповіданні (п'ятий ознака) оцінюється так. Якщо образи розповіді не справляють ніякого враження на слухача і не супроводжуються ніякими емоціями з боку самого оповідача, то розповідь оцінюється в 0 балів. Якщо у самого оповідача емоції ледь виражені, а слухачі також слабо емоційно реагують на розповідь, то він отримує і бал. Нарешті, якщо і сама розповідь, і його передачі оповідачем досить емоційні та виразні і, крім того, слухач явно заряджається цими емоціями, то розповідь отримує вищу оцінку - 2 бали.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал - дуже низький.

Додаток А4

Методика «Скульптура» (Р.С. Немов)

Дитині пропонується використати пластилін і завдання: протягом 5 хвилин створити саморобку, використовуючи пластилін. Фантазія дитини оцінюється від 0 до 10 балів:

0-1 бал: Дитина не має жодної ідеї протягом відведеного часу та не створює жодної саморобки.

2-3 бали: Дитина створює дуже простий об'єкт, такий як кулька, кубик, паличка, кільце тощо.

4-5 балів: Дитина створює відносно просту саморобку з невеликою кількістю звичайних деталей, не більше двох-трьох.

6-7 балів: Дитина придумує щось незвичайне, але не занадто багато деталей і не вражає багатством фантазії.

8-9 балів: Дитина придумує оригінальний об'єкт, але не такий детально вироблений.

10 балів: Дитина отримує максимальну оцінку, якщо придумана нею річ дуже оригінальна, детально виконана і відрізняється високим художнім смаком.

Коментарі до методики психодіагностики уяви:

Оцінка розвитку уяви дитини старшого дошкільного віку через розповіді, малюнки та вироби обрані з урахуванням трьох основних видів мислення у дитини: наочно-дієвого, наочно-образного та словесно-логічного. Фантазія дитини найбільш повно виявляється у відповідних виданнях творчості.

Висновки щодо рівня розвитку:

Оцінка у 10 балів свідчить про високі задатки у дитини для виду діяльності, який передбачає розвиток відповідного виду уяви. Така дитина є повністю готовою до навчання в школі.

Оцінка в інтервалі від 8 до 9 балів вказує на достатню готовність дитини до навчання в школі.

Оцінка в інтервалі від 6 до 7 балів свідчить про те, що дана дитина в цілому задовільно підготовлена до навчання в школі.

Оцінка в 4-5 балів говорить про те, що готовність дитини до навчання в школі є недостатньою.

Оцінка, яка дорівнює 3 і менше балам, найчастіше є ознакою невідповідності дитини до навчання в початковій школі.

Отже, оцінка розвитку уяви може служити індикатором готовності дитини до вступу до школи, дозволяючи визначити рівень її творчості та уяви.

Додаток А5

Методика «Страхи в будиночках» О.І.Захарова (в модифікації М.А.Панфілової)

Мета: виявлення та уточнення переважаючих видів страхів у дітей старше 3-х років.

Перш ніж допомогти дітям у подоланні страхів, необхідно з'ясувати, **весь спектр страхів і до яких конкретно страхів вони схильні.**

Зазвичай дана методика підходить в тих випадках, коли дитина ще погано малює чи не любить малювати.

Дорослий малює дає контурний варіант двох будинків (на одному або на двох аркушах): чорний і червоний. І потім пропонує розселити в будиночки страхи зі списку (дорослий називає по черзі страхи). Записувати потрібно ті страхи, які дитина поселила у чорний будиночок.

У дітей старшого віку можна запитати: “Скажи, ти боїшся або не боїшся ...”.

Бесіду слід вести неквапливо й ґрунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді “так” – “ні” або “боюся” – “не боюся”. Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, слід лише час від часу. Тим самим уникаючи наводки страхів, їх мимовільне навіювання. При стереотипному запереченні всіх страхів просять давати розгорнуті відповіді типу “не боюся темряви”, а не “ні” або “так”. Дорослий, що задає питання, сидить поруч, а не навпроти дитини, не забуваючи її періодично підбадьорювати і хвалити за те, що вона говорить все як є. Краще, щоб дорослий перераховував страхи по пам’яті, тільки іноді заглядаючи в список, а не зачитуючи його.

Після виконання завдання дитині пропонується **закрити чорний будинок на замок** (намалювати його), а ключ – викинути. Даний акт заспокоює актуалізовані страхи.

Аналіз отриманих результатів полягає в тому, що експериментатор підраховує страхи в чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. Загальні відповіді дитини об’єднуються в кілька груп та видів страхів. **Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох-п’яти дає стверджувальну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний.**

Інструкція для дитини: “У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку по будиночках”.

Ти боїшся?

1. коли залишаєшся один;
2. нападу;
3. захворіти, заразитися;
4. померти;
5. того, що помруть твої батьки;
6. когось із дітей;
7. когось із людей;
8. мами чи тата;
9. того, що вони тебе покарають;
10. Баби Яги, Коцїя Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська. (У школярів до цього списку додаються страхи невидимок, скелетів, Чорної руки, Пікової Дами – вся група цих страхів позначена як страхи казкових персонажів);
11. перед тим як заснути;
12. страшних снів (яких саме);
13. темряви;

14. вовка, ведмедя, собак, павуків, змії (страхи тварин);
15. машин, поїздів, літаків (страхи транспорту);
16. бурі, урагану, повені, землетрусів (страхи стихії);
17. коли дуже високо (страх висоти);
18. коли дуже глибоко (страх глибини);
19. в тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі, метро (страх замкнутого простору);
20. води;
21. вогню;
22. пожежі;
23. війни;
24. великих вулиць, площ;
25. лікарів (крім зубних);
26. крові (коли йде кров);
27. уколів;
28. болю (коли боляче);
29. несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому);
30. зробити що-небудь не так, неправильно (погано – у дошкільнят);
31. спізнитися в садок (школу);

Всі перераховані тут страхи можна розділити на кілька груп:

1. Медичні страхи – біль, уколи, лікарі, хвороби;
2. Страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди – транспорт, несподівані звуки, пожежа, війна, стихії;
3. Страх смерті (своєї);
4. Боязнь тварин;
5. Страхи казкових персонажів;
6. Страх темряви і кошмарних снів;
7. Соціально-опосередковані страхи – людей, дітей, покарань, запізнь, самотності;
8. Просторові страхи – висоти, глибини, замкнутих просторів;

Не варто забувати, що наявність страхів в певному віковому періоді є нормою.

3 – 5 років:

- смерть (діти усвідомлюють кінцівку життя);
- страшні сни;
- напад бандитів;
- вогонь і пожежа;
- хвороба і операція; природні стихії;
- отруйні змії; с
- смерть близьких родичів.

6 – 7 років:

- зловісні істоти (відьма, привиди, та ін.);

- втрата батьків або страх загубитися самому;
- почуття самотності (особливо вночі через чорта, диявола та ін.);
- шкільний страх (бути неспроможним відповідати образу «хорошої» дитини);
- фізичне насильство.

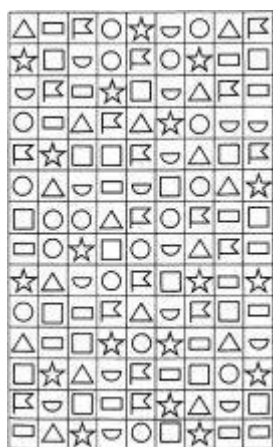
Додаток А₆

Методика «Знайди і викресли»

Матеріали та обладнання: коректурна таблиця для дітей віком від 3 до 4 років, олівець, секундомір.

Процедура дослідження: дослідник роздає бланки завдань і пропонує після команди "Почали" уважно переглядаючи, викреслювати різними способами які-небудь два різні предмети, наприклад, зірочку вертикальною рисою, а кружечок – горизонтальною. За цією методикою дитина працює 2,5 хвилини, протягом яких п'ять разів підряд (через кожні 30 сек.) дитині говорять слова "Стоп" і "Починай". Експериментатор сам відзначає на малюнку дитини місця, де подані ці команди.

Інструкція досліджуваному: "Зараз ми з тобою пограємо у таку гру: я покажу тобі картинку, на якій намальовано багато різних, знайомих тобі предметів. Коли я скажу "Починай", ти за рядками цього малюнку почнеш шукати й закреслювати ті предмети, які я називаю до тих пір, поки я не скажу слово "Стоп". В цей час ти повинен зупинитися й показати мені те зображення предмету, яке ти побачив останнім. Я відзначу на твоєму малюнку місце, де ти зупинився і знову скажу слово "Починай". Після цього ти продовжиш шукати й викреслювати задані предмети. Так буде декілька разів, поки я не скажу слово "Закінчили". На цьому виконання завдання завершиться".

Коректурна таблиця для дітей віком від 4 до 5 років.

Обробка та аналіз результатів

При обробці та оцінці результатів визначається кількість предметів на малюнку, проглянуті дитиною протягом 2,5 хвилини, а також окремо за кожний 30-секундний інтервал.

Отримані дані вносяться у формулу, за якою визначається загальний показник рівня розвитку у дитини одночасно двох властивостей уваги - продуктивності і стійкості:

$$S = \frac{0,5 \cdot N - 2,8n}{t},$$

де S – показник продуктивності і стійкості уваги,

N – кількість зображень предметів, переглянутих дитиною за час роботи,

n – кількість помилок, допущених під час роботи,

t – час роботи.

У підсумку кількісної обробки психодіагностичних даних визначаються за наведеною вище формулою шість показників, один – для всього часу роботи над методикою (2,5 хвилини), а решта – для кожного 30-секундного інтервалу. Співвідносно, змінна t в методиці буде приймати значення 150 і 30.

За всіма показниками S. Отриманими в процесі виконання завдання, будується графік, на основі аналізу якого можна судити про динаміку зміни у часі продуктивності і стійкості уваги дитини.

Оцінка результатів

При побудові графіка показники продуктивності й стійкості (кожний окремо) переводяться в бали за десятибальною системою наступним чином.:

10 балів – показник S у дитини вище від 1,25 бала.

8-9 балів – показник S знаходиться в межах від 1,00 до 1,25 бала.

6-7 балів – показник S знаходиться в межах від 0,75 до 1,00 бала.

4-5 балів – показник S знаходиться в інтервалі від 0,50 до 0,75 бала.

2-3 бали – показник S знаходиться в межах від 0,24 до 0,50 бала.

0.1 бал - показник S знаходиться в інтервалі від 0,00 до 0,2 бала.

Стійкість уваги в балах оцінюється так:

10 балів – всі точки графіка на малюнку 8 не виходять за межі однієї зони, а сам графік своєю формою нагадує криву 1.

8-9 балів – всі точки графіка розташовані у двох зонах, подібно кривій 2.

6-7 балів – всі точки графіка розташовані в трьох зонах, а сама крива схожа на графік 3.

4-5 балів – всі точки графіка розташовані в чотирьох різних зонах, крива нагадує графік 4.

3 бала – всі точки графіка розташовані в п'яти зонах, а його крива схожа на графік 5.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – продуктивність і стійкість уваги дуже високі;

8-9 балів – продуктивність і стійкість уваги високі;

4-7 балів – продуктивність і стійкість уваги середні;

2-3 бали – продуктивність і стійкість уваги низькі;

0-1 бал – продуктивність і стійкість уваги дуже низькі.

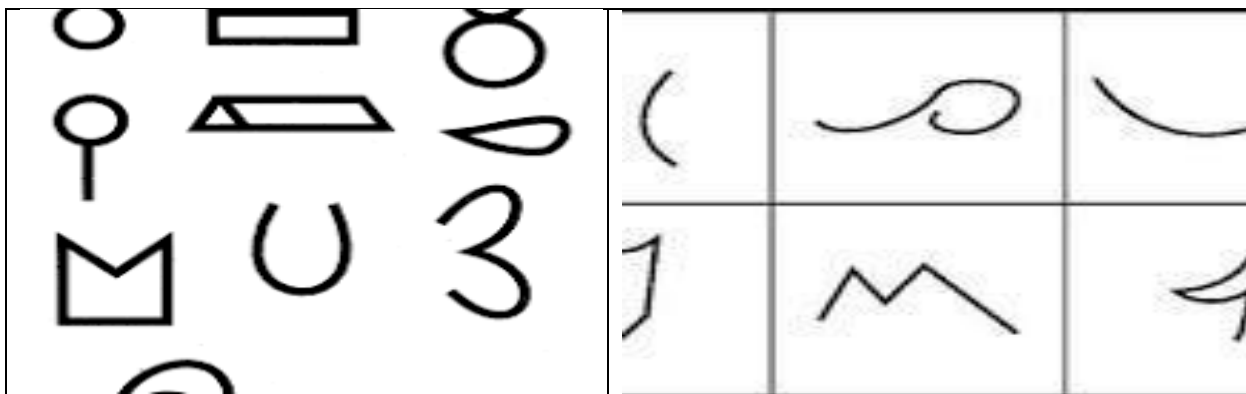
Додаток А7

Методика «Домалюй фігуру» (О.М. Дяченко)

Спрямована на виявлення рівня розвитку уваги, здатності створювати оригінальні образи.

Стимульний матеріал: дитині пропонують комплекс фігур і пропонують обрати будь-який.

Інструкція: Домалюй чарівні фігурки. Чарівні вони тому, що кожен фігуру можна домалювати так, щоб вийшов малюнок, який ти захочеш.

Для оцінки рівня виконання для кожної дитини підраховується кількість зображень, які не повторюються. Однаковими вважаються зображення, в яких фігура перетворюється в один і той самий елемент.

Наприклад, перетворення квадрата і трикутника в екран телевізора є повторенням, і обидва ці зображення не рахуються.

Потім підраховуються зображення, створені кожною дитиною на основі однієї й тієї ж фігури. Наприклад, якщо двоє дітей перетворюють квадрат в екран телевізора, то цей малюнок не зараховується жодному з них.

Підраховуються кількість малюнків, які не повторюються у самої дитини та ні в кого з дітей в групі.

Краще порівнювати результати за кількістю 20-25 дітей.

Низький рівень – діти фактично не розуміють завдання, вони або малюють поряд із заданою фігурою, або дають безпредметні зображення («такий візерунок»).

Середній рівень – домальовують більшість фігур, але всі малюнки схематичні, без деталей. Завжди є малюнки, які повторюються самою дитиною або іншими дітьми групи.

Високий рівень – діти дають схематичні, іноді деталізовані, але, як правило, оригінальні малюнки, які не повторюються самою дитиною чи іншими дітьми групи.

Індивідуальна картка фіксації критеріїв

№	Прізвище та ім'я дитини	Методика «Намалюй будь-що»				
		активність розумової діяльності	оригінальність перетворення старої схеми в нову	репродуктивність відображення зовнішнього світу	спрямованість психічної енергії (катексис /антикатексис)	Загальний показник розвитку творчої уяви
1.	Аліна В.	6	8	9	9	високий
2.	Віталій Б.	4	3	7	4	середній
3	Ілона К.	3	4	4	3	середній
4.	Олег В	1	2	1	3	дуже низький
5.	Дмитро К.	1	1	2	2	низький
6.	Галина В.	8	8	8	9	високий
7.	Андрій Ж.	1	-	1	2	низький
9.	Георгій С.	2	1	2	2	низький
10.	Олексій З.	-	-	1	1	низький
11.	Маша В.	2	3	3	1	низький
12.	Ліда Р.	2	2	4	4	середній
13.	Христина	2	1	1	1	низький
14.	Даніель Ч.	7	8	9	8	високий
15.	Євгеній Т.	2	2	3	2	середній
16.	Юрій М.	2	1	2	2	середній
17.	Наталя Р.	2	2	2	2	середній
18.	Микола З.	1	-	2	2	низький

Додаток В

Додаток В₁

Малюнок Віталіка С., який відмовився прийняти участь в ігровій методиці «Де чие місце?» (О. Кравцова)

Додаток В₂

Малюнок Ліди Р., яка відмовився прийняти участь в ігровій методиці «Де чие місце?» (О. Кравцова)

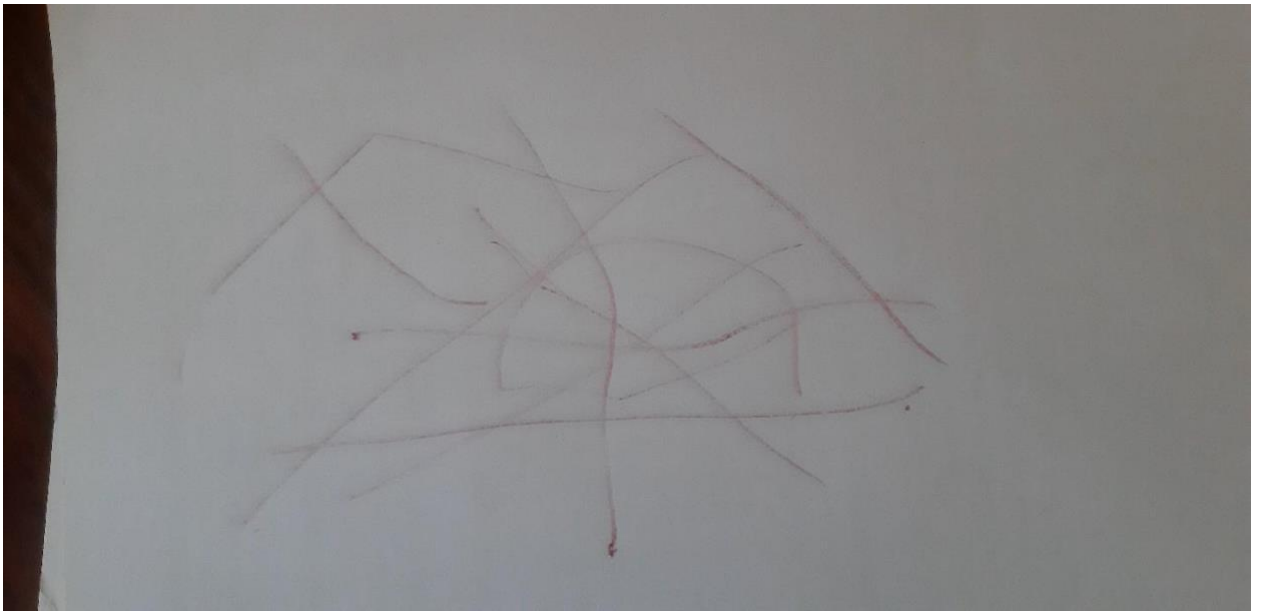
Данієль В., назвав цю картинку «Мій друг»

Додаток В₅

Микола назвав свій малюнок «Кіт-танк-робот»

Додаток В₆

Олексій К., який виконував діагностичне завдання «Намалюй будь-що» не зміг визначити контури але назвав свій малюнок «Шахед».